

A t t i s k e S t u d i e r

af

J. L. Ussing.

1. *Om Sokrates' Hermes Propylæos og Chariterne.*
2. *Om Planen og Indretningen af Parthenon.*

1.

Sokrates' „Hermes Propylæos og Chariterne“.

Det gaaer med Philosophiens Fader som med saa mange andre Mænd, der have spillet en Hovedrolle i Menneskehedens Historie, at deres private Livsforhold kun ere ufuldstændig bekendte. Sokrates' philosophiske Betydning ligger klar for al Verden. Igjennem Platos og Xenophons Skrifter træder denne mægtige Skikkelse lyslevende frem for vor Tanke, og vi maatte være meget utaknemmelige, hvis vi ikke vilde indrømme, at disse Forfattere give os alt det Væsentlige. Men jo mere vi gribes af hans imponerende Personlighed, desto mere ønske vi ogsaa at kjende ham i hele hans Leven og Virken, og at kunne forfølge hans Bane lige fra Vuggen til Giftbægeret. Ogsaa Oldtidens Grækere nærrede det samme Önske, og Philosophernes Historieskriver, Diogenes fra Laerte, har virkelig opbevaret en heel Deel spredte Notitser om ham. De fleste af disse ere imidlertid kun uddragne af Platos og Xenophons Skrifter, og yde os saaledes intet nyt Udbytte. Hvor han synes at give os noget Nyt, beroer dette for det Meste kun paa en misforstaaet Fortolkning af disse Forfattere, og er altsaa at forkaste som grundlöst.

Men der er dog en af disse Efterretninger, vi maae erkjende for virkelig paalidelig, den, at Sokrates var en Sön af en Billedhugger ved Navn Sophroniskos og selv i sin Ungdom havde udövet Billedhuggerkunsten. Dette er ikke abstraheret af noget Sted hos Plato eller Xenophon; det beroer paa en selvstændig Overlevering, og fortjener derfor fuld Tiltro. De Antydninger af hans Billedhuggervirksomhed, der findes hos hine Forfattere, ere saare faa; de have ofte været misforstaaede eller upaaagtede, medens Enhver saae, hvad der ogsaa var Hovedsagen, at den Sokrates, der skildres hos dem, ikke mere er Billedhuggeren; det er den store Driver, om det maa være tilladt at bruge et saa uædelt Udtryk, der hele Dagen igjennem gaaer omkring paa Torvet, i Gymnasierne og Palæstrene, og hvor han ellers finder Folk, han har Lyst til at snakke med. Han udöver

ingen anden Konst end den, hans Moder havde udövet, Gjordemoderkonsten.¹⁾ At han tidligere har været Billedhugger, er en ligegyldig Sag. Og dog forekommer det mig, som om mangan en Yttring af denne Mand derved viser sig i et nyt Lys, ikke for Philosophen, der kun tænker paa Sandheden eller Usandheden af det Fremsatte, men vel for Psychologen, der vil gjøre sig Rede for, hvorledes det er kommet frem. Hvor godt stemmer ikke hermed Sokrates' begeistrede Kjærlighed til det Skjønne! Det er ikke blot Sjælens Skjönhed, der tiltaler ham, men ogsaa Legemets. Helst opsöger han de skjönne Ynglinge, og vækker de guddommelige Gaver, der slumre i deres Sjæle; men han forstaaer ogsaa at vurdere en smuk Dands²⁾; han gaaer ligesom andre Billedhuggere og Malere ind for at see den smukke Hetære og Model, Theodote³⁾, og hans Samtale fremkalder selv hos store Kunstnere en klarere Bevidsthed om deres Konst, end de för have havt. Men han vogter sig vel for i denne Henseende at paaberaabe sig sin egen Konstner-Erfaring, eller hvad han selv har gjort. Sligt vilde have forekommet ham og hans Samtid stödende og raat. Han lader her, som sædvanligt, Sandheden gaae op for den, han taler med, igjennem hans egne Svar, saa at han i Formen ligesaa meget er modtagende som givende.

Xenophon lader ham saaledes i sine Erindrings 3die Bog 10de Kap. tale med Maleren Parrhasios. Parrhasios veed vel, at Malerkonsten er en Efterligning af det Synlige, at den med største Nöiagtighed kan vise, hvor et Legeme er fordybet eller ophöiet, mørkt eller lyst, haardt eller blödt, ru eller glat, ungt eller gammelt. Han veed, at Maleren ikke kan nöies med en enkelt Model, men naar han vil fremstille en fuldendt Skjönhed, ofte maa hente Forbilledet for de enkelte Dele paa mange forskjellige Steder. Men da Sokrates spørger ham, om det ikke var meget bedre at male Sjælen, der dog er det Allerelskværdigste hos Mennesket, svarer han: „Hvor er det muligt? Sjælen har jo hverken Maal, Farve eller Form; ja den er jo slet ikke synlig.“ Derpaa spørger Sokrates ham, om ikke Velvillie og Fjendskab, om ikke Deeltagelse i Andres Glæder og Sorger viser sig i Öinene; om ikke den Stolte og den Ydmyge, den fribaarne Mand og Trællen, den Sædelige og den Frække, den Dannede og den Udannede ere aldeles forskjellige baade i Ansigtets Udtryk og i Legemets Bevægelser. Parrhasios svarer ja til det altsammen; han vidste ikke blot, at det kunde gjøres, men han havde ogsaa selv gjort det mange Gange; thi han var en af Oldtidens allerstørste Malere; men han havde ikke gjort sig selv Rede for, at det var sjælelige Livsytringer, han saaledes udtrykkede, og Sjælen, der saaledes blev malet. Sligt synes vor Tids Mennesker hartad utroligt; vi ere fra Barndommen af fortrolige med saadanne Forestillinger, og kunne neppe tænke os, at en Phi-

¹⁾ Platos Theætet p. 149 a.

²⁾ Xenophons Sympos. 2, 15.

³⁾ Xenophons Erindringer III, 11.

losoph og en Kunstner kunde före en saa triviell Samtale med hinanden. Og dog var der en Tid, da dette endnu ikke var tilfulde erkjendt; der var en Tid, da det blev sagt første Gang, og det var maaskee netop i Sokrates' Samtale med Parrhasios. Da Kunstneren nu har indrømmet, at Sjælen ogsaa kan males, spørger Sokrates ham til Slutning, om han troer, at Folk helst ville see skjønne, gode og elskværdige Sjæle eller hæslige, slette og afskyelige; og Parrhasios svarer ubetinget det Første. Her ender Xenophons korte Beretning; men det turde hælde, at netop dette Slutningsspørgsmaal er Hovedpunktet i den hele Samtale. Vi vide andenstedsfra, at Parrhasios ofte med Forkjærlighed beskjeftigede sig med den blot legemlige Skjønhed, ja stundom med de mest uanstændige og utugtige Emner¹⁾; hvad var da rimeligere, end at Sokrates ønskede at hæve ham til et høiere Trin og faae ham til at fordybe sig i Sjælens Skjønhed?

Af lignende Art er den følgende Samtale hos Xenophon. Sokrates kommer ind til en Billedhugger ved Navn Kliton. Hans Værksted er fuldt af skjønne Athletstatuer, Löbere, Brydere, Nævekæmpere o. s. v. Alle Figurerne ere fulde af Liv; alle Musklerne ere i Overeensstemmelse med de fremstillede Bevægelser trukne nedad eller opad, sammenpressede eller udvidede, spændte eller slappe; men intet sjæleligt Udtryk, ingen Sindsbevægelse er synlig. Sokrates gjør ham opmærksom paa, at ogsaa dette kan gjengives, og opfordrer ham til at gjøre det. Indholdet af denne Samtale er saaledes omtrent det samme som af den foregaaende; men den tredje og sidste Samtale i Kapitlet giver os noget Nyt. Sokrates taler med en Pantserfabrikant ved Navn Pistias, som holder sine Pantserne dyrere end Andre. Han spørger ham om Grunden dertil, og Pistias svarer, at han giver sine Pantserne en bedre Form end Andre. Samtalen gaaer nu ud paa, at Formen ikke er noget Absolut; Pantseret skal fremfor Alt passe; et vanskabt Legeme er ikke tjent med et velskabt Pantser; men den gode Form beroer netop paa Overeensstemmelsen. Her er ikke blot en Formaning til Skræddere. Naar Naturens Ret hævdes imod Modens Tyrannie eller mod conventionelle Former, da lader dette sig overføre paa al Kunst, og hver en ægte Kunstner har ofte maattet sige sig selv, at den sande Formskjønhed ikke er noget Absolut, men det, som i ethvert enkelt Tilfælde passer til hvad der skal udtrykkes eller afbildes.

Paa samme Maade lader Plato Sokrates i 4de Bog af Staten²⁾ tale om Farven: „Naar vi f. Ex. malede Marmor-Statuer, og Nogen kom til og bebreidede os, at vi ikke gave de skjønneste Dele af Figuren de skjønneste Farver; thi Öinene, som unegtelig ere det Skjønneste, bleve jo ikke bemalede med Purpurrødt, men med Sort, saa kunde vi med Grund give ham følgende Svar: Forlang dog ikke, Du Forunderlige, at vi skulle male

1) Plin. Hist. Nat. XXXV, 72. Suetons Tiber. 42.

2) Platos Stat IV, p. 420 C. Heises Overs. S. 206.

Öinene saa skjønne, at de slet ikke kom til at see ud som Öine, eller at vi skulle gjøre ligesaa ved de andre Lemmer; men see efter, om vi give enhver Deel hvad der tilkommer den, og saaledes gjøre det Hele skjönt.“

Det maa overhovedet bemærkes, at et stort Antal Lignelser og Betragtninger i de platoniske Dialoger ere hentede fra Billedkonsten. Man kunde sætte dette i Forbindelse med det Sagn, at Plato i sin Ungdom havde lagt sig efter Malerkonsten¹⁾; men det er meget oftere fra Billedhuggerens end fra Malerens Virksomhed, at disse Betragtninger hentes, saa at jeg snarere vilde troe, at Philosophen, der lægger Sokrates saadanne Yltringer i Munden, virkelig har tænkt paa dennes Ungdomsbeskjeftigelse. Hvo kjender ikke den interessante Inddeling af Billedkonsten (*εἰδωλοποιική*) i den tro afbildende (*εἰκαστική*) og den skuffende Konst (*φανταστική*)? af hvilke hiin viser sig i at gjengive en Gjenstands Forholde og Farver ganske som de ere, denne derimod stræber efter, at de gjøre det rette Indtryk paa Beskuerens Öie, saa at den altsaa ved kolossale Figurer forrykker Forholdene noget, for at de nærmere Gjenstande ikke skulle synes større, de fjernere mindre end tilbørligt: med andre Ord, den tager Hensyn til Perspektivet.²⁾ — Hvor klart viser Sokrates ikke Rhapsoden Ion hans Indskrænkethed, naar han meente, at han var en udmærket Kritiker over Homer, uagtet han ikke kunde sige Noget om andre Digttere?³⁾ „Er der i Malerkonsten“, spørger han, „Nogen, der er særdeles dygtig til at criticere Polygnot, og sige, hvad han har gjort rigtigt eller urigtigt, men tier stille, naar han kommer til andre Malere? Er der i Billedhuggerkonsten Nogen, der er dygtig til at bedømme Dædalos' eller Epios' eller Samieren Theodoros' Arbejder, men ikke veed, hvad han skal sige om andre Billedhuggeres Arbejder?“ — Naar Sophisten Hippias holder Lovtaler over de 7 Vise, bemærker Sokrates⁴⁾, at de vist vilde blive til Spot, hvis de nu kom med deres Viisdom, „ligesom Billedhuggerne sige, at man vilde lee ad Dædalos, hvis han nu kom og gjorde saadanne Ting, som de, der i sin Tid havde skaffet ham Navn.“ Men Hippias vælger helst sine Exempler iblandt Oldtidens Vise for ikke at fremkalde Nidkjærhed ved at nævne samtidige Sophister. Og Sokrates har havt den samme Takt. Han nævner aldrig nogen samtidig Billedhugger, skjönt han ellers ofte anfører levende Personer, og dette f. Ex. selv er Tilfældet med Malere. I de sokratiske Samtaler nævnes ikke blot Polygnot og Aristophon, der vel ere ældre end Sokrates, men ogsaa Zeuxis, der sikkert er lidt yngre end han.⁵⁾ — De Gamle fortalte, at Dædalos var den første Kunstner, der havde skilt Benene ad paa sine Statuer og givet dem livlige

1) Diogen. Laert. III, 5.

2) Platos Sophist. p. 235 f.

3) Platos Ion p. 533.

4) Platos Hippias Major p. 282.

5) Platos Ion l. I. Gorgias p. 448 B. og 453 C.

Bevægelser. I disse raae Træbilleder fra Konstens Barndom var Bevægelsen naturligviis overdreven, og man pleiede at sige om dem, at de vilde løbe bort, hvis man ikke bandt dem, hvad enten nu dette kun er et lystigt Indfald, eller det er foranlediget ved den i Oldtiden ikke ualmindelige Skik at lænke Billedet af Stadens Skytsgud for at sikre sig, at han ikke forlod den.¹⁾ Naar Forestillingerne ere ubestemte og svævende og de fremsatte Paastande smutte bort under Drøftelsen, pleier Sokrates at sammenligne dem med disse dædaliske Statuer.²⁾

I det ene af de herhen hørende Steder siger Sokrates: „Det synes, Euthyphron, at gaae med Dine Ord som med vor Stammefader Dædalos' Arbeider.“ Ordet *vor* gaaer ikke paa Sokrates og Eutyphron i Forening; det gaaer paa Sokrates og de Andre, der hørte til samme Slægt, det vil sige, de andre Billedhuggere. Dette er klart af et andet Sted hos Plato. I hiin herlige Samtale, hvor den unge Alkibiades' Overmod og Foragt for den sære, grimme Sokrates pludselig forandres til den største Ydmyghed og Hengivenhed for ham³⁾, roser Ynglingen sig af sin Herkomst. „Vor Slægt“, siger han, „nedstammer fra Eurysakes, og Eurysakes fra Zeus“. Men Sokrates giver ham Intet efter. „Ja“, svarer han, „ædle Alkibiades! vor Slægt nedstammer fra Dædalos, og Dædalos fra Hephæstos, Zeus' Søn.“ Dette er ikke at forstaae om den Commune eller Demos i den Kekropiske Phyle, der bar Navnet Dædalidæ. Sokrates var ikke derfra; han var fra Alopeke i den Antiochiske Phyle. Dædalide hedder han altsaa kun som Udøver af den dædaliske Konst. Vi see saaledes, Sokrates var ikke bange for at regne sig selv imellem Billedhuggerne for Spøg, og naar dette kunde hjælpe ham til at udskyde Ironiens Pile. Men for Alvor gjorde han det ikke. I den sidste Halvdeel af sit Liv udövede han ikke Konsten, og i den herlige Forsvarstale, Plato lader ham holde, see vi ham lige saa fremmed for Kunstnerne som for Digterne, Statsmændene og Sophisterne. Medens han fortæller, hvorledes han gik omkring for at prøve Gudens Ord, der havde sagt, at Ingen var visere end han, og i denne Anledning indlod sig i Samtale med alle dem, der syntes at besidde nogen Slags Viisdom, melder han, at han tilsidst ogsaa gik til Kunstnerne. „Thi“, siger han⁴⁾, „jeg vidste med mig selv, at jeg saa godt som Intet forstod, men hos dem vidste jeg, at jeg vilde finde mange skjønne Kundskaber. Og det tog jeg heller ikke fejl i. De forstode hvad jeg ikke forstod, og vare for saa vidt visere end jeg. Men de gode Kunstnere syntes mig at have samme Feil som Digterne. Enhver troede, fordi han var Mester i sin Konst, ogsaa at have den bedste Forstand paa alt andet Stort, og denne deres Vildfarelse

¹⁾ S. Lobeck, Aglaopham. p. 275. K. F. Hermann, Gottesdienst. Alterthümer 18, 18.

²⁾ Platos Menon p. 97 D. Euthyphron p. 11 C.

³⁾ Platos Alkibiades I, p. 121.

⁴⁾ Platos Apologie p. 22 D.

fordunklede al deres Viisdom. Jeg spurgte derfor mig selv, om jeg helst vilde være som jeg er, uden deres Viisdom og uden deres Uvidenhed, eller om jeg vilde have begge Dele saaledes som de, og jeg svarede mig selv, at det var bedst for mig at have det som jeg har det.“

Skulde Nogen falde paa at spørge om, hvorfor Sokrates havde opgivet sin Konst, da ligger Svaret i det nys anførte Sted. En anden Yltring, der kunde være et passende Svar paa et saadant Spørgsmaal, har Diogenes fra Laerte¹⁾ opbevaret: „Sokrates undrede sig over, at de, der gjorde Billedstötter af Marmor, anvendte den største Flid paa at faae Stenen til at ligne et Menneske saa meget som muligt, men ikke bröde sig om, at de selv kom til at ligne Stenen“.

Lukian har paa en Maade sammenlignet sig selv med Sokrates. I sin „Dröm“ lader han to Kvinder træde op og strides om ham paa samme Maade, som Prodikos lod Dyden og Lasten strides om Herakles. Den ene er Videnskaben eller den literære Dannelse (*Παιδεία*), den anden Steenhuggerprofessionen (*Ερμογλυφική*). Iblandt de Overtalelsesgrunde, den Første anfører, er ogsaa den, at Sokrates havde faaet sin første Opdragelse af Steenhuggeriet, men saasnart han kom til bedre Erkjendelse, løb han af Skolen, og hengav sig til hende (Videnskaben)²⁾. Hvilken Sammenligning! Her en Dreng, der faaer Prygl, fordi han slaaer en Marmorplade i Stykker, og derfor løber hjem til sine Forældre, inden han endnu har lært det Mindste, og saa siden lægger sig efter Veltalenheden, og bliver en Mester i Vittighed; hist en Konstner, der indtager en anseet Plads i sit Fag, men hvis store Aand ikke kan finde Hvile uden i Sandhedens Erkjendelse, og som derfor vier sit Liv til at söge denne, og til at lære Andre det Samme.

Man maa nemlig ikke troe, at Sokrates var en simpel Steenhugger og kun udförte Haandværksarbejde. Det er en Fordreielse af Sandheden, naar Duris, en af Alexander den Stores Historieskrivere, fortalte, at han havde udfört Trællearbejde og hugget Steen.³⁾ Allerede Faderen, Sophroniskos, omtales snarere som en Billedhugger i Marmor end som en Steenhugger⁴⁾. Men Sokrates var en saa anseet Konstner, at man overdrog ham at udföre et ikke ubetydeligt Arbejde for Propylærerne, og Eftertidens Lovtaler vise, at han ikke har skuffet de Forventninger, man nærede om ham. Det var et stort Relief, der forestillede, efter Pausanias⁵⁾, *Hermes med Tilnavnet Propylæos og de 3 Chariter*. De

1) Diogen. Laert. II, 33.

2) Lukians Dröm 12.

3) Diogen. Laert. II, 19.

4) S. Diog. Laert. II, 18 kalder ham *λιθοργός*. Valer. Maxim. III, 4, 1: „marmorarius“. Schol. Aristophan. Skyer 773: *λιθοξόος, λιθογλύφος, λαξευτής*.

5) Pausan. I, 22, 8: *Κατὰ δὲ τὴν ἔσσοδον αὐτὴν ἤδη τὴν ἐς ἀκρόπολιν Ἐρμῆν, ὃν προπύλαιον ὀνομάζουσι, καὶ Χάριτας Σωκράτην ποιῆσαι τὸν Σωφρονίσκου λέγουσιν, ὃ σοφῶ γενέσθαι μάλιστα ἀνθρώπων ἐστὶν ἢ Πυθία μάρτυς*.

andre Forfattere, der omtalte dette Værk, Plinius, Diogenes og Scholiasterne, nævne kun *Chariterne*, saa det er klart, at man har betragtet dem som Hovedfigurerne. Det er sandt, der yttres nogen Tvivl, om dette Arbejde virkelig var af Philosophen Sokrates. Hos Diogenes hedder det: „Nogle sige, at de beklædte Chariter paa Borgen ere af ham.“¹⁾ Hos Pausanias finde vi det samme ominöse „*man siger*“. Men at denne Forfatter ikke har havt nogen Mistro til Sagnet, viser et andet Sted hos ham, hvor han uden Videre tilskriver Sokrates det omtalte Konstværk.²⁾ Han har kun brugt dette Udtryk for at lade Læserne vide, at han ikke støtter sin Angivelse af Kunstneren paa nogen Indskrift eller noget andet autentisk Document, men kun paa hvad man fortalte ham paa Stedet. Hos Plinius derimod fremtræder det ikke engang som en Tvivl, men som en ligefrem Benægtelse. Han paastaar, det er en anden Sokrates, skjönt Nogle sige, at det er den Samme.³⁾ Men inden vi tiltræde disse Betæneligheder, maae vi gjøre os Rede for, hvorpaa de grunde sig. Og hvem seer ikke strax, at de grunde sig paa, at Platos og Xenophons Sokrates synes en heelt anden Person? Man fandt det utroligt, at den store Philosoph virkelig skulde have været en betydelig Kunstner, og efter de senere Tiders Forhold maatte Sligt ogsaa næsten kaldes en Umulighed; men Sokrates levede i en Tid, da Philosophien endnu ikke var bleven et Ungdomsstudium. Man kunde fristes til at spørge disse Tvivlere, hvad Sokrates da har taget sig for i sin Ungdom; Noget maa han dog have beskjef-tiget sig med, og en Mand med hans Charakter har ikke gjort Noget uden at gjøre det tilgavns. Tvivlen betyder altsaa Intet ligeoverfor den almindelige Overlevering, der, netop fordi den stemmer saa lidet med de gængse Forestillinger, maa have en historisk Grund. Det maa ogsaa bemærkes, at Tvivlen først fremkommer hos senere Forfattere, og jeg skulde feile meget, hvis vi ikke havde Vidnesbyrd fra ældre Tider, ja maaskee fra Sokrates' egen Tid, at stille op imod dem. Jeg sigter herved til det hos Diogenes anførte Sted af

¹⁾ Diogen. Laert. II, 19: *Εἶναι δὲ αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν ἀκρόπολει Χάριτας ἔνιοι γασιν.*

²⁾ Pausan. IX, 35, 2 (7): *Σωκράτης τε ὁ Σωφρονίσκου πρὸ τῆς ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἐσόθου Χαρίτων εἰργάσατο ἀγάλματα Ἀθηναίους.*

³⁾ Plinius (Hist. Nat. XXXVI, 5, 4, 32) har aabenbart villet eller skullet sige saaledes, skjönt det staaer der ikke. I Haandskrifterne lyder Stedet: *Non postferuntur et Charites in propylæo Atheniensium, quas Socrates fecit, alius ille quam pictor, idem ut aliqui putant.* Men en Maler af Navnet Sokrates omtales ellers ikke; hos Plinius XXXV, 137, er Talen ikke om en Saadan, men om et Portrait af Philosophen Sokrates, som Nikophanes havde malet, et berømt Billede, hvori denne Kunstners ellers ubehagelige, gule Farvetone ikke havde noget Stødende for Öiet. Havde Diogenes fra Laerte kjendt nogen Maler af dette Navn, havde han anført ham i Slutningen af Sokrates' Biographie, hvor han, som sædvanligt, opregner de andre bekjendte Mænd, der have baaret samme Navn, og nævner en Historie-skriver, en Peripatetiker og en Epigramdigter Sokrates. Allerede Petitius indsaar, at der i Stedet hos Plinius ikke skulde staae *pictor*, men *philosophus*. Det er vel ikke sandsynligt, at en saadan Feil skulde skrive sig fra en Afskriver; men Plinius selv er en saa flygtig Samler, at han let kan have misforstaaet sine egne Optegnelser, og forset sig under den endelige Redaction af dem.

Sillographen Timon fra Begyndelsen af det 3die Aarh. f. Chr., hvilket efter Sammenhængen vel er at forstaae saaledes, at det var fra Chariterne, at Billedhuggeren Sokrates gik over til at tale Lovens Ord, og til at fortrylle Hellenerne ved at lære dem Skarphed i Begreberne og revse Talekonstnerne med sin fine attiske Viltighed¹⁾. Jeg sigter til Aristophanes, der i „Skyerne“ lader Sokrates sværge ved Chariterne²⁾, hvortil Scholiasterne bemærke, at denne Ed er valgt med Hensigt, nemlig fordi Sokrates havde gjort Chariterne paa Borgen. Det er klart, at en saadan Hentydning til et Arbejde, der kun var en halv Snees Aar ældre, end Stykkets Opførelse, vilde blive forstaaet af Alle; men man kan indvende, at denne Ed ikke synes mere paafaldende, end saa mange andre, og at selv Plato lader Sokrates sværge ved Chariterne, for ikke at tale om, at den samme Ed forekommer temmelig ofte i en senere Tid, nemlig hos Efterligneren Lukian³⁾. Man kunde tænke sig, at Aristophanes netop havde valgt denne Ed, fordi Sokrates pleiede at bruge den. Men hvorfor har han da ikke hellere ladet ham sværge ved Hera, eller ved Hunden? Disse ere Udtryk, der forekomme hyppigt i Mandens Tale, hvorimod hiint kun staaer en eneste Gang, og det i særegen Forbindelse. Eller har Aristophanes overhovedet bestræbt sig for at give et tro Billede af Philosophen? Intet mindre. Han har givet en morsom og skarp tegnet Carricatur; de Træk, han kan have laant af Virkeligheden, har han forstørret i det Uendelige. Han fremstiller Sokrates som en Gudsfor nægter og Luftspectulant, og naar han ellers lader Sokrates sværge, er det ved Aandedrættet, ved Luften, ved Chaos; hans Discipel sværger ligeledes ved Luften, ved Taagen, og irettesætter sin Camerad, fordi han sværger ved den Olympiske Zeus, som jo slet ikke er til.⁴⁾ Imellem saadanne Eder staaer Paakaldelsen af Chariterne, hvor passende den end ellers kunde være, unægtelig noget paafaldende, og det seer virkelig ud som om Digteren ikke vilde lade Sokrates respectere andre Guder end dem, han selv havde gjort.

1) Diogen. Laert. II, 19: *Εἶναι δὲ αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν ἀκροπόλει Χάριτας ἐνοιῶσιν, ἐνδεδρυμένας οὔσας. ὄθεν καὶ Τίμωνα ἐν τοῖς Σίλλοις εἰπεῖν·*

*Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λιθοξόσος, ἐννομολέσχης,
Ἑλλήνων ἐπαιθός, ἀκριβολόγους ἀποφήνας,
μυκτῆρ ὀητορόμυκτος, ὑπατικὸς εἰρωνευτής.*

2) Aristophan. Skyer, 773: *σοφῶς γε νῆ τὰς Χάριτας.*

3) S. Platos Theætet p. 152 C, og Heindorfs og Stallbaums Anmærkninger dertil.

4) S. Aristophan. Skyer. 627: *Μὰ τὴν Ἀναπνοήν, μὰ τὸ Χάος, μὰ τὸν Ἄερα.* 667: *νῆ τὸν Ἄερα.* 814: *μὰ τὴν Οὐμίχλην.* 816 ff.

Φειδιππίδης.

Οὐκ εὖ φρονεῖς μὰ τὸν Δία τὸν Ὀλύμπιον.

Στρεψιάδης.

Ἰδοὺ γ', ἰδοὺ Δι' Ὀλύμπιον· τῆς μοῦρας·

τὸ Δία νομίζεις, ὄντα τηλικουτονί.

Man pleier at omtale dette Kunstværk som en Statuegruppe. Dette er urigtigt. Ingen antik Forfatter siger, at det var Statuer; derimod have vi et bestemt Vidnesbyrd for, at det var et Relief, nemlig i Scholierne til det nys omtalte Sted af Aristophanes.¹⁾ Den deri indeholdte Efterretning, der aabenbart skriver sig fra en gammel Kilde, siger, at de vare udhuggede paa Væggen bagved Athena. Dette er saa ubestemt, at Ingen kan vide, hvad der menes. Det maa enten være ufuldstændigt eller forskrevet. Bursian²⁾ mener, at de vare anbragte i Parthenon paa Væggen bagved Gudindens Statue. Men dette strider ligefrem imod de ovenfor anførte Steder af Pausanias og Plinius. Af disse Forfattere vide vi, at de stode i eller ved Propylæerne, ved selve Indgangen til Akropolis, og der staae endnu Levningerne af Relieffet, ganske overensstemmende med Pausanias' Ord. Det kan være, at der i den Kilde, Scholiasterne have benyttet, har staaet, ikke „bagved Athene“, men „bagved Propylæerne“; men jeg vil snarere troe, at der blot er udfaldet et Ord, og at der skulde staae „bagved Athena Hygiea“. Fodstykket til denne ved sin Oprindelse saa interessante Statue, staaer endnu paa sin Plads foran den sydligste Söile i Propylæernes östre Forhalle³⁾. Et Blik paa den vedheftede Plan og Tegning vil vise, at det er en ganske rigtig Bestemmelse af Stedet, hvor Sokrates' Relief stod, naar der siges, det stod bagved Athena Hygiea.

Ved Udgravningerne paa Stedet er det tilstrækkelig godtgjort, at de pragtfulde Propylæer, som Mnesikles opførte i Aarene 437—433 f. Chr., ikke vare de ældste Bygninger paa dette Sted. Allerede för den persiske Erobring synes Borgen at have havt sine Propylæer, og det er vel paa deres Grund, at de senere Propylæer ere opførte, og Levninger af dem, der endnu sees S. for Hovedbygningen. Bygmesteren har nemlig ikke fundet det nödvendigt at tilintetgjöre disse Levninger, men hjalp sig med at tilkaste dem, eller skjule dem med foransatte Bygninger. Naar man er gaaet igjennem Propylæerne og

1) Schol. Aristophan. Skyer. 773: Οὐχ' ἀπλῶς ὀμνῶσι κατὰ τῶν Χαρίτων· ὀπίσω γὰρ τῆς Ἀθηνᾶς ἦσαν γλυφεῖσαι αἱ Χάριτες ἐν τῷ τοίχῳ, ὡς ἐλέγετο Σωκράτης γλύψαι· τὸ γὰρ πρῶτον λιθογλύφος ἦν τὴν τέχνην. Og i en anden Redaction: Ἐσχηματισμένως δὲ τοῦ Σωκράτους καθάπτεται ὁ ποιητής, κωμῳδῶν τοῦτον ὡς λιθοξόον· Σωφρονίσκου γὰρ λιθοξόου ἦν υἱὸς Σωκράτης, καὶ τῆς λαξευτικῆς μέτεσχε τέχνης, καὶ ἀνδριάντας λιθίνους ἐλάξευσε, καὶ ἀγάλματα δὲ τῶν τριῶν Χαρίτων εἰργάσατο, Πειθοῦς, Ἀγλαίας καὶ Θαλείας· καὶ ἦσαν ὀπίσθε τῆς Ἀθηνᾶς ἐγγεγλυμμένα ἐν τῷ τοίχῳ. Der skal sikkert læses: ὀπίσθε τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ὑγιείας, s. Texten. At det var et Relief, havde allerede K. O. Müller bemærket, Handbuch d. Archäologie 336, 7; men ikke desto mindre omtaler endnu Brunn det som en Gruppe, s. Geschichte d. griech. Künstler I. S. 271.

2) S. Rheinisches Museum, Neue Folge X (1856), S. 515.

3) Om Athena Hygiea s. Pausanias I, 23, 4 (5); Plutarch, Perikles 13; Plinius, Histor. Natur. XXII, 43. Om Fodstykket s. Rangabé, Antiquités Helleniques I, S. 36; Beulé, Acropole d'Athènes I, S. 285. Paa den 2den Tavle til nærværende Afhandling er Planen og Opstalten af det sydöstlige Hjørne af Propylæerne afsat efter Architect Winstrups Tegning, saa vidt som det syntes nödvendigt for det foreliggende Spørgsmaal. Fodstykket til Athena Hygieas Statue er betegnet med d.

kommet ind paa Akropolis selv, træffer man ikke nogen jevn Flade; der er en bestandig Stigen i Terrainet indtil Östsiden af Parthenon. Den midterste Deel, ligefor Indgangen, danner en jevnt stigende Skraaning; til Höire derimod, S. f. Propylæerne, hæver Terrainet sig til en lidt større Höide og danner der det Plateau, hvor den brauroniske Artemis' Temenos var. Klippen er brat afskaaret og danner en lodret Væg, ligeløbende med Propylæernes sydlige Muur, og adskilt fra denne ved et Mellemrum af omtrent 10 Fod. Denne lodrette Klippevæg (Pl. II, a) strækker sig imod Öst, indtil Terrainet udjevner sig; imod Vest fortsættes den bagved Propylæerne indtil Levningerne af den ældre Bygning (Pl. II, b). Der fremkommer derved en Cul de sac, som ikke kunde bruges til Noget, men maatte tilkastes eller dækkes. Et Stykke deraf dækkes af det Muurfremspring bagved Propylæernes sydøstlige Ante, der tjener til at afstive Muren (Pl. II, c); men det største Stykke er endnu tilbage; thi Afstanden fra Muurfremspringet til Klippevæggen er over 8 Fod, nemlig 2,65 Metres. Foran Muurstiven c staaer der imidlertid et Fodstykke af lidt under 3 Fods Höide, og derpaa et Relief, der strax fængsler Öiet ved sin Størrelse og sin fortrinlige Udførelse (Pl. II, e). Det er desværre kun et Brudstykke: Benene af en fremadskridende Hermes; men det staaer paa sin oprindelige Plads lige indenfor Propylæerne og bagved Athena Hygiea. Hermesfiguren har ikke staaet alene. Foran den er der ikke Plads til andre Figurer, men vel bagved. Fodstykkets Beskaffenhed viser, at Relieffet har været fortsat i denne Retning, og Afstanden imellem den Relieffplade, der staaer endnu, og Klippevæggen a, er netop stor nok til at rumme de 3 Chariter. Der kan saaledes ikke være nogen Tvivl om, at vi her have en Levning af Sokrates' Relief: Hermes Propylæos og de 3 Chariter. Propylæernes Bygmester har benyttet det til at skjule den för omtalte Cul de sac.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Relieffet staaer paa sin oprindelige Plads, skjönt de voldsomme Rystelser, Propylæerne have undergaaet, have bragt Fodstykket i en lidt skjæv Stilling. Man kunde ogsaa vanskelig tænke sig en anden Anvendelse for dette Konstaværk. Til en Metope paa Propylæerne er det for stort; thi Figuren er udfört i lidt over naturlig Størrelse. Til en saadan Brug maatte det ogsaa være Hautrelief, hvorimod Basrelieffet passer fortrinlig for den Plads, det virkelig indtager. Der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at det er Hermes, der har været fremstillet her. Man kaste blot et Blik paa Afbildningen Pl. I.¹⁾ Enhver kjender ham strax paa det kraftige Legeme, den raske Gang og den lette, flagrende Chlamys. Man vilde kalde ham Hermes, selv om man ikke uvilkaarlig kom til at tænke paa en heel Kreds af Monumenter, hvor vi pleie at see Guden i den selvsamme Bevægelse og Stilling. Han har rigtignok hverken vingede Sandaler

¹⁾ I Konstacademiets Antiksamling findes en Afstøbning af Relieffet. En derefter tagen Photographie er lagt til Grund for Lithographien.

eller Vinger paa Födderne; men dette Attribut mangler jo paa ikke faa Monumenter fra Konstens bedste Tid.¹⁾ Der ere ingen Vinger paa den bekjendte belvederiske Statue, der i lang Tid gik under Navnet Antinoos²⁾, et Arbeide, der rigtignok henhörer til en temmelig seen Tid, men hvis Original vistnok gaaer op til Alexander den Stores Tid, som man kan slutte af den fortræffelige Behandling af det samme Motiv, der er fundet paa Æen Andros og nu opbevares i Theseet i Athen.³⁾ Vingerne mangle ligeledes paa de Relieffer, jeg nylig sigtede til, hvor Hermes bringer den nyfødte Dionysos hen til Nympherne, der skulle opfostre ham, nemlig paa det smukke Basrelief i Villa Albani⁴⁾; paa den berømte Marmorkrater fra Gaëta, hvis Mester kalder sig Salpion fra Athen⁵⁾, og paa Grev Nugents Sarkophag.⁶⁾ Den store Lighed imellem disse Monumenter vidner om en fælles Original. Man har troet⁷⁾ at kunne henhøre denne til Praxiteles, af hvem der fandtes en Marmorfigur i Olympia, forestillende Hermes, der bar den spæde Dionysos⁸⁾. Dette Slags Slutninger ere altid usikre, og dobbelt usikre, hvor der er en saadan Forskjel som her, imellem en fritstaaende Figur og et Relief. Det Monument, der er Gjenstand for nærværende Afhandling, viser, at Originalen er ældre end Praxiteles; thi ogsaa her have vi det samme Motiv. Hermes gaaer frem med raske, elastiske Skridt; han har baaret det lille Barn let og gyngende i sine Arme; derfor böier han sig lidt forover og synker lidt ned i det venstre Knæ. I vort Relief seer han ikke fremad, som paa Salpions Krater og paa Basrelieffet i Villa Albani; thi her er, som vi ovenfor have viist, ikke nogen Figur foran ham; hans höire Been er vendt og sees forfra, saa at det er tydeligt, at han standser i sin Gang, og seer sig tilbage. Han har sagtens med et Smil i Ansigtet seet tilbage til Chariterne, og spurgt dem, om det ikke var en deilig Byrde, han bar. Paa Grev Nugents Sarkophag vender Hermes sig tilbage paa samme Maade; men der ere ingen Chariter, der følge ham; der seer han sig tilbage efter Zeus, der nylig har overstaaet Födselen. Hermes' Kappe hænger, som sædvanligt, over hans venstre Skulder; men han bruger den til at lægge Barnet i; den flager derfor ikke löst bagved hans Ryg, men trækkes frem foran ham, og det er ganske naturligt, naar vor Kunstner lader en Flig deraf fælde ned over hans venstre Laar.

1) Selv paa enkelte Vasebilleder fra den bedste Tid mangle Vingerne, f. Ex. paa den smukke Amphora med røde Figurer, der forestille Hermes og Athena, s. Gerhard, Auserlesene Vasenbilder I, Pl. XVIII, og paa den lille Kande med Hermes og Mæa, smstds. Pl. XIX.

2) K. O. Müller, Denkmäler d. a. K. II, Nr. 306. Afstøbninger findes i Antiksalen og i Thorv. Mus. Nr. 38.

3) S. Stephani Parerga archæologica Nr. XI. En Afstøbning findes i Antiksalen.

4) Zoëga, Bassirilievi di Roma I, Tav. 3. Denkmäler d. a. K. II, Nr. 395.

5) S. Museo Borbonico I, Tav. 49. Denkm. d. a. K. II, Nr. 396.

6) S. Monumento dell' Instituto di Corrisp. I, Pl. 45. Denkm. d. a. K. II, Nr. 392.

7) K. O. Müller, Handb. d. Archäologie 127, 2.

8) Pausanias V, 17, 1 (3). *Χρόνω δὲ ὕστερον καὶ ἄλλα ἀνέθεσαν ἐς τὸ Ἡραῖον, Ἐρμῆν λίθου, Διόνυσον δὲ φέρει νήμιον, τέχνη δὲ ἐστὶ Πραξιτέλου.*

Men naar saaledes Betragtningen af Monumentet leder os til den Slutning, at Sokrates' Relief har forestillet Hermes med Dionysosbarnet og de 3 Chariter, stemmer saa dette med de gamle Forfatteres Vidnesbyrd? Jeg troer at kunne sige, at det ikke strider derimod. De fleste Steder, hvor dette Konstværk omtales, nævnes, som vi ovenfor have seet, ikkun Chariterne. Den forreste Figur omtales alene af Pausanias (ovf. S. 186): „Man siger, at Sokrates har gjort Hermes, som de kalde Propylæos, og Chariterne.“ Han taler ikke om noget Dionysosbarn; men vi ere saa vante til denne Forfatters ufuldstændige Beskrivelser og ubehjælpsomme Udtryksmaade, at det neppe kan undre os, at han har nævnt Hermes alene, uden at tale om Barnet, han bar, saa meget mere som Athenæerne ved at give Hermes et særligt Tilnavn netop havde fremhævet ham. Hvorfor skulde det ikke kunne gaae i Oldtiden, ligesom det gaaer nutildags, da Alverden taler om den borghesiske Faun, uden at tilføie, at denne gamle Satyr eller Silen holder Dionysosbarnet i Armen?!)

Det turde hælde, at denne Anskuelse vilde vinde i Sandsynlighed ved en nærmere Betragtning af Monumentets Bestemmelse. Mnesikles har naturligviis ikke ladet det udføre, fordi han behövede et Skjærmbædt til at dække dette Rum; Sligt kunde han opnaae langt lettere ved sin egen Konst uden at behöve at tage sin Tilflugt til Billedhuggerkonsten; han har benyttet hvad der var ham givet, og kun anvist disse Figurer en passende Plads. Disse mægtige Gudebilleder tjente ikke blot til Decoration; de æredes og dyrkedes som andre Gudebilleder, skjönt de kun vare udförte i Relief. Pausanias beretter, at man feirede Mysterier her, der holdtes hemmelige for Mængden²⁾; og, kunde man tillægge en saadan Forfatter, som Scholiasten til Aristophanes, nogen Vægt, have disse Chariters Navne heller ikke været ganske de samme, som de, der i Almindelighed angives; han kalder dem nemlig ikke Thalia, Aglaia og Euphrosyne, men Pitho, Aglaia og Thalia.³⁾ Ogsaa Hermes har modtaget særegne Hædersbeviisninger, saafremt det ellers er sandt, at man paa Borgen har fundet et Fodstykke med Indskriften: *ΕΡΜΗΙ ΠΡΟΠΥΛΑΙΩΙ Η ΠΟΛΙΣ*.⁴⁾ Men dette være som det vil, Mysterierne selv ere en utvivlsom Kjendsgjerning. Det er en mislig Sag at vove sig ind i Mysteriernes Mörke og at tale om, hvilke Forbindelser *der* have været mulige eller sandsynlige; men vi ere dog mere tilbøielige til at antage, hvad der har Analogien for sig, end hvad der viser sig ganske nyt og fremmed. Disse Mysterier kunne naturligviis ikke have angaaet Chariterne alene; ogsaa den forreste Figur maa have havt sin Deel deri. Giver nu hans Tilnavn,

1) Afstøbning i Antiksalen og i Thorvaldsens Museum Nr. 40. Denkmäler d. a. K. II, Nr. 406.

2) Pausan. IX, 35, 1 (3): *Καὶ Ἀθήνησιν πρὸ τῆς ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἐσόδου Χάριτες εἰσι καὶ αὐταὶ τρεῖς· παρὰ δὲ αὐταῖς τελέτην ἄγουσιν ἐς τοὺς πολλοὺς ἀπόρρητον.*

3) Schol. Arist. Skyer. 773; s. ovfr. S. 189.

4) S. Quarterly Review, Juli 1837, p. 229.

Hermes Propylæos, nogen Oplysning i denne Henseende? Det gjør det neppe. Det er et aldeles localt Tilnavn, der kun betegner hans Plads, at han stod ved Propylæerne. Naar man har sammenlignet ham med den Hermes, som de 9 Archonter indviede ved Porten i Piræus, da Havnestaden første Gang blev befæstet (d. e., Aar 481),¹⁾ har man overseet en meget væsentlig Forskjel. Hist stod han som de Veifarendes Gud, der beskytter Handelsmanden paa hans Reiser og lønner ham med rigelig Fordeel; men Propylæerne vare ingen alfare Landevei, ikke Indgangen til en Handelsplads, men til en Helligdom. Jeg har tidligere²⁾ meent, at Hermes stod her som Processionsfører³⁾, og at han med sit yndige Følge var fremstillet som et Forbillede for alle de festlige Optog, der skulde bevæge sig igjennem Propylæerne. Men saa burde han rigtignok staae paa Væggen i den store Halle, saa at Enhver, der vandrede ind paa Borgen, maatte see ham og gaae forbi ham, og ikke, som her, bagved Propylæerne, hvor man kun saae ham, naar man vendte sig om og gik ud af Borgen. Jeg havde troet at finde et Sammenligningspunct i det korinthiske Puteal, hvor en gammel Konstner har fremstillet Herakles' Formæling med Hebe. Den forgudede Helt føres af Athena, bagefter ham kommer hans tilslørede Brud, efter hvem han seer sig tilbage. Disse tre modtages af 7 andre Guder: den citharspillende Apollo, hans Søster og Moder, Hermes og de tre Chariter.⁴⁾ Der have vi altsaa Hermes som Fører for Chariterne; men der viser ogsaa Sammenhængen med de andre Figurer, hvorfor han fører dem, nemlig for at bringe festlig Glæde til Brylluppet. Her stode de alene, og man kunde ikke vide, hvad Maal man skulde søge for deres Tog. Det er vanskeligt at tænke sig, hvorfor Mysterierne dvælede ved disse Figurer paa Vandring, medens det, der skulde give Vandringen Charakter og Betydning, ikke i fjerneste Maade var

1) S. Harpokration: *Πρὸς τῇ πύλιδι Ἐρμῆς*.

2) Dansk Maanedskrift, udg. af Steenstrup, 3die Bind, S. 104 f.

3) *Πομπῆος*, s. Æschyl. Eumenid. 91.

4) Dette interessante Monument, som Dodwell opdagede, er afbildet i K. O. Müllers Denkmåler d. a. K., I, Nr. 42, Gerhards Antike Bildwerke I, Pl. 14-16, Welckers alte Denkmåler II, Taf. 1, Nr. 2. s. S. 27 ff. Welcker og Gerhard mene, at det forestiller Aphrodites Indførelse i Olympen. Men hvilken Konstner kunde troe, at han kunde betegne Olympen, ikke ved Zeus og de andre evige Guder, men ved Herakles med hans Brud og hans Beskytterinde? Hertil kommer, at Hovedpersonen, Aphrodite, ikke særlig er fremhævet som saadan. Welcker, der kalder den midterste af Chariterne Aphrodite, mener, at den foregaaende Figur trækker hende fremad og den efterfølgende skyder bagpaa. Det var dog besynderligt, om Gudinden skulde føres ind i sit rette Hjem paa en saa tvungen Maade. Men han har sikkert misforstaaet Bevægelserne. Jeg seer kun 3 fremskridende Kvinder, der følges ad; den Første holder den Anden i Haanden; den Tredie lægger sin Haand paa den Andens Arm for ikke at skilles fra hende; saaledes passer det sig for Chariterne. — Der synes at være Mindre at indvende imod Otfried Müllers Forklaring, at det skulde være Athene, der forsonede Herakles og Apollo efter Kampen om Trefoden. Men det maa dog bemærkes, at Sagnet ikke kjender nogen saadan Forsoning, og at den i ethvert Tilfælde maatte sættes i umiddelbar Forbindelse med Kampen og ikke gjøres til en særegen, bagefter følgende, høitidelig Forsoningsact.

antydte. Men hvad der i nærværende Tilfælde er det Væsentligste, Stillingen i det bevarede Kunstværk passer ikke med en saadan Opfattelse. Der eksisterer et andet Relief, der forestiller et lignende Optog, en Satyr med 3 Kvinder efter sig¹⁾, et smukt Arbeide i den pynkelige, archaiserende Stil, hvis Indskrift (*KΑΑΛΙΜΑΧΟΣ ΕΗΘΙΕΙ*) fristede Archæologerne til at antage, at det var et Værk af den bekjendte Billedhugger Kallimachos fra Slutningen af 5te Aarh. f. Chr.: en Mening, der rigtignok maatte forkastes næsten lige saa snart som den blev yttret. I dette Relief kan Ingen tvivle om, at det er en Procession, der er forestillet; det viser Figurernes afmaalte Skridt og valgte Stillinger. Men Hermes ved Propylærerne gaaer ikke paa en saadan Maade. Han bevæger sig rask og frit — det have vi ovenfor seet — som den, der bærer det lille Dionysosbarn. Naar Dionysosbarnet kommer til, klarer det Hele sig for os. Saa undre vi os ikke mere over, at der feires Mysterier paa dette Sted; saa spørge vi ikke mere tvivlraadige om, hvorfor Chariterne ere forbundne med Hermes. De ere der ikke for hans Skyld; men de have samme Hverv som han, nemlig at tjene den nyfødte Gud. Ham tilhøre de bestandig. Pindar kalder dem Dionysos' Chariter²⁾; naar Kvinderne i Elis paakaldte Dionysos, bade de ham at komme med Chariterne i sit Følge³⁾, og det er sikkert en lignende Forestilling, der ligger til Grund for det nylig omtalte Relief af Kallimachos, hvor Satyren gaaer i Spidsen og de 3 Chariter følge efter; thi hvem ellers kunde vel disse tre saa sømmeligt beklædte Kvinder være?

Vi have været i Stand til at danne os en Forestilling om Sokrates' Hermesfigur igjennem den Levning deraf, som endnu er bevaret, og igjennem lignende antike Relieffer. Med Hensyn til Chariterne ere vi ikke saa heldige. Vi vide ikke Andet om dem, end at de vare beklædte.⁴⁾ Saaledes pleiede man nemlig at fremstille dem i den ældre Tid, og saaledes see vi dem paa det ovenfor omtalte korinthiske Puteal. Endnu i Sokrates' Tid var den Skik, at fremstille Gratierne nøgne, ikke kommet op. Vi tør ei engang paastaae, at Aphrodite paa den Tid nogensinde var fremstillet nøgen. Man pleier rigtignok at antage, at hun sad saaledes paa Skjødets af Thalassa i Parthenons vestlige Gavl. Men, for ikke at tale om det Usikre i Benævnelsen af Figurerne, selve denne nøgne Kvindeskikkelse er os kun bekjendt igjennem Carreys Tegning, og det er altsaa ikke umuligt, at den kan have seet anderledes ud i Virkeligheden. Den nøgne Aphrodite synes først at

1) S. Museum Capitolin. IV, 42, Winckelmann, Monum. ined. I, P. IX Vignet, og hans Werke 5te Bd. Taf. V. Smlgn. Brunn, Geschichte der griechischen Künstler I, S. 255.

2) Pindar, Olymp. XIII, 18 f. *Ταὶ Διονύσου πόθεν ἐξέγαγεν σὺν βοηλάτῃ Χαρίτες διθυράμβῳ;*

3) Plutarch, Quæstion. Græc. 36: *Ἐλθεῖν, ἤρω Διόνυσσε, ἄλιον ἐς ναὸν ἄγνων, σὺν Χαρίτεσσιν ἐς ναὸν τῷ βοέῳ ποδὶ θύων.*

4) Pausan. IX, 35, 3 og 7. Diogen. Laert. II, 19.

træde frem senere. Kunne vi troe de Gamles Fortælling¹⁾, var det selv midt i det næste Aarhundrede, da Praxiteles udførte sin berømte knidiske Statue, ikke ganske almindeligt; Indbyggerne i Staden Kos fandt, at Sligt ikke passede for et Tempelbillede. Først efter at det var blevet almindelig Skik at fremstille Aphrodite nøgen, maatte ogsaa hendes Led-sagerinder lægge Klæderne.

Dette Relief hænger saa nøie sammen med Propylæerne, at det maa være udført tilligemed denne Bygning og efter Bygmesterens egen Anordning eller Bestilling. Antage vi, at det er udført i det Aar, Propylæerne bleve færdige, 433 f. Chr., var Sokrates 36 Aar gammel, da han gjorde det. Det var maaskee hans sidste Arbeide; i alt Fald har det ikke varet længe derefter, inden han opgav sin Konst. Ti Aar senere opførtes Aristophanes' Skyer; da maa Sokrates allerede i flere Aar kun have været Philosoph. Enhver, der seer det bevarede Brudstykke, beundrer det Liv og den Natursandhed, der gaaer igjennem det, ikke mindre end Skjönheden i hele Behandlingsmaaden. Ogsaa uden saadanne ydre Kriterier, som her ere tilstede, vilde man antage, at Arbeidet tilhørte den attiske Konsts meest blomstrende Dage. Det 5te Aarhundredes Konst er os vel bekjendt fra Athens herlige Monumenter, og først og fremmest fra Parthenon. Sammenligne vi vort Brudstykke med den lange Række af Relieffer, vi have tilbage fra dette Tempel, ville vi maaskee vanskelig finde noget ganske Tilsvarende. Der er et vist Sving i Folderne i Hermes' Kappe, som ikke findes i Parthenonsfigurerne; men vi finde det i Frisen paa Niketempet, og endnu stærkere i Balustraden foran dette²⁾, og vi finde det i Theseus-Templets Frise³⁾. Dette Træk beviser altsaa ikke, at vor Kunstner tilhørte en anden Tid, men i det Høieste, at han ikke havde gaaet i Phidias' Skole. Phidias var sin Tids største Kunstner, men ikke den eneste. Ikke blot udenfor hans Fædreland, men selv i Athen levede der paa hans Tid mangfoldige Billedhuggere, der arbeidede hver i sin Retning. Kritios' Skole, som var ældre end Phidias, bestod endnu ind i det følgende Aarhundrede; Myron dannede sin Skole; Kallimachos og Demetrios arbeidede ganske selvstændig, og det Samme er maaskee ogsaa Tilfældet med mange af de andre Kunstnere, hvis Navne ere os opbevarede.

1) Plin. Hist. Nat. XXXVI, 20.

2) Man pleier rigtignok at antage, at denne Balustrade er udført et Aarhundrede senere; men jeg troer ikke, at der er nogen saadan Forskjel imellem denne og Templets Frise, at man berettiges til at henføre dem til saa forskjellige Tider. Men deraf bør man ikke, som Bursian i *Rheinisches Museum N. F. X, S. 510*, slutte, at selve Niketempet tilhører den sidste Halvdeel af det 4de Aarh.; man bør slutte det Modsatte, at Balustraden tilhører det 5te. Niketempet kan ikke være yngre end Propylæerne; thi Propylæernes søndre Fløi med sin ufuldstændige Afslutning finder alene sin Forklaring i Forbindelsen med det foran staaende Tempel.

3) See navnlig den næstsidste Figur til Venstre paa den østlige Frise; s. Stuart and Revett, *Antiquities of Athens*, Vol. III, Chap. 1, Pl. XV. Afstøbning paa Charlottenborg.

Men — er det ikke altfor dristigt at antage, at vi virkelig skulle have et Billedhuggerarbejde af Sokrates tilbage? Jeg er forberedt paa, at man betragter min Paastand med Mistillid. Jeg selv har flere Gange tvivlende rystet paa Hovedet deraf, fordi et saadant Træf forekom mig altfor besynderligt. Men altid er den samme Tanke kommet frem igjen med større Styrke, og, efter at den nu har ligget 9 fulde Aar i min Pult, vover jeg ikke at holde den længere tilbage. Den fremtræder ikke som en sindrig Hypothese, men som en simpel historisk Kjendsgjerning, der synes at tilbyde sig af sig selv, naar man seer Monumentet paa sit Sted. Mangen en lærd Reisende var vist ogsaa kommen paa den samme Tanke, hvis det ikke var blevet Skik og Brug i de konsthistoriske Værker at omtale Sokrates' Hermes og Chariterne som en Gruppe i Stedet for som et Relief. Jeg seer intet Usandsynligt i denne nye Opdagelse, hvis det er værdt at kalde den saa, men vel noget Forbavsende, noget Uventet. Men er ikke hvert et nyt Fund, som Oldtidsforskeren gjør¹, et lærerigt Vidnesbyrd om, at den Verden, han i Studerekammeret fordyber sig i, lige saa vel som den, der rører sig udenfor dette, indeholder en uendelig Mangfoldighed, som vore Gisninger eller Hypoteser ikke maae indbilde sig at de kunne kalde frem paany? Konsthistorikeren klager bestandig over, at de to Veie, der skulle bringe ham til hans Forsknings Maal, de gamle Forfatteres Skrifter og de endnu bevarede Monumenter, saa sjelden synes at forene sig; hine give en Række store Konstnernavne og nogle spredte Bidrag til deres Charakteristik; disse frembyde ikke faa værdifulde Kunstværker, men faa, hvis Tid og Oprindelse vi kunne angive med Sikkerhed, og saa godt som ingen, vi kunne tilskrive de fra Literaturen bekjendte Kunstnere; thi selv om Billedhuggerarbejderne fra Parthenon kunne vi jo dog kun sige, at de hidrøre fra Phidias' Skole, at de ere udførte under hans Opsyn; men hvor tør vi vove at sige, at vi have hans egen Haand? Nu kommer der et Arbejde frem, hvis Mester er os vel bekjendt fra den gamle Literatur; men det er hverken Phidias eller Alkamenes; det er — Sokrates, om hvem de Fleste med Otfried Müller¹) meente, at han dog neppe havde bragt det saa vidt i Konsten. Og paa den anden Side: Philosopherne klage over, at de to Kilder, hvoraf de öse deres Kundskab om Philosophiens Fader, Plato og Xenophon, ikke synes at stemme overeens; de vide ikke, hvem de skulle skjænke meest Tiltro, og vilde give Meget for et eneste autentisk Ord af Sokrates' egen Mund. Og nu kommer der et Stykke frem, som skriver sig fra ham selv, hvor ingen fremmed Opfattelse staaer imellem os og ham, men vi have hans egen Haand for os. Men — det er ingen philosophisk Tanke; det er et Billedhuggerarbejde!

1) Archäologie der Kunst § 336, Anm. 7.

2.

Om Planen og Indretningen af Parthenon.

Alle Archæologer ere enige om, at der ere faa eller ingen Oldtidsminder, der give Forskeren et større Udbytte end Parthenon. Denne Bygnings udtømmelige Rigdom og Fuldendthed som Konstværk, dens historiske Vigtighed, de mangfoldige Efterretninger, vi have om den baade i Oldtiden, i Middelalderen og i den nyere Tid, og endelig de efter Omstændighederne velbevarede Levninger, der staae endnu, synes ikke alene at maatte lokke og tiltrække Forskeren, men ogsaa at maatte lønne hans Flid med et sikkert og anskueligt Billede. Men saa ofte denne Bygning end har været behandlet, er der dog i denne Henseende endnu Adskilligt tilbage at gjøre. Man træffer endnu bestandig grove Vildfarelser i Forstaaelsen af Billedhuggerarbejderne og af Templets Indretning og Plan. Vi ville her kun dvæle ved det sidste af disse to Punkter. Man betragter Parthenon som et Mönster paa et græsk Tempel, og dog maa Gudebilledet ikke staae paa den Plads, hvor det stod i alle Oldtidens Templer, men skal rykkes frem til en Plet, der öiensynlig har havt en anden Bestemmelse; man overseer ligeledes, at Skatkammeret bagved Opisthodomien er ganske eienommeligt for Parthenon, og man opstiller et saadant Rum uden Videre som en væsentlig Bestanddeel af alle græske Templer. Det er over 6 Aar siden, at jeg gjorde opmærksom paa disse Vildfarelser i et lille Universitetsprogram¹⁾. Ingen beklagede oprigtigere end jeg, at jeg ikke var i Besiddelse af nogen nöiagtig optaget Plan af Bygningen. Alterets Plads havde jeg selv udmaalt; for Resten maatte jeg støtte mig til de tidligere udgivne, höist mangelfulde Planer, og til mine egne Gisninger. Intet Under derfor, at mit Restaurationsforsög i flere Stykker blev feilagtigt. Siden den Tid ere nöiagtige Planer udgivne, navnlig af den utrættelige og magelös samvittighedsfulde Penrose i hans „Principles of

¹⁾ J. L. Ussing. De Parthenone ejusque partibus disputatio. 1849.

Athenian Architecture, London 1851⁴. Herved ere de Hovedsætninger, jeg opstillede i hiin lille Afhandling, saavidt jeg skjønner, kun blevne bestyrkede. Det er imidlertid langt fra, at de ere almindelig antagne. Penrose og Beulé have ikke kjendt mit Program, og de tyske Lærde have ikke ladet sig synderlig paavirke deraf.¹⁾ Hovedaarsagen dertil ligger vistnok hos mig selv. Min Afhandling indeholdt mere løse Antydninger, end gennemførte Beviser, og det Sande var blandet med adskilligt Uklart eller endog Urigtigt. Det være mig derfor tilladt at gjøre et nyt Forsøg paa at klare Sagen, og med det Samme at rette de Feil, jeg dengang gjorde mig skyldig i paa Grund af Materialets Utilstrækkelighed.²⁾

Der gives i sig selv Intel simplere og klarere, end det græske Tempels Indretning. Templet er et Gudehuus, en Bolig for det Gudebillede, man viser Dyrkelse. Det behøver derfor ikke at være stort. Flere af de bevarede Templer ere meget smaa, og

¹⁾ Jeg sigter herved navnlig til *Böckh*, som i 2den Udgave af sin *Staatsh. d. Ath.*, I, S. 577, forsvarer sin tidligere fremsatte Mening imod mig, skjönt uden at nævne mig. Den fölgende Undersögelse vil vise, hvem af os, der har Ret. Her skal jeg kun bemærke, at selv han, der dog har fundet, at der var Noget i det af mig Fremførte, har læst min Afhandling temmelig flygtigt. Han lader mig saaledes sige, „at Parthenon, hvor Skatkammeret var, dog ikke desto mindre skulde blive ved at være Tempets Adyton.“ Jeg har netop sagt det Modsatte (P. 9 ff.), og gjort gjældende, at dette Rum *ikke* maatte stilles i Klasse med det Allerhelligste i adskillige ældgamle Templer. *L. Ross* (*Archäologische Aufsätze*, 1ste Samml. S. 276-77) lader mig ligeledes angaaende Hypæthraltemplet sige det Modsatte af hvad jeg har sagt (P. 16 ff.). Han gjør mig den Ære at nævne mit Navn, men rigtignok paa en saadan Maade, at jeg maatte være bange for at anføre ham, hvis jeg ikke troede, han var mine Landsmænd saa vel bekendt, at de ikke ville tillægge hans djærve Udtryk nogen Vægt. Det er maaskee at gjøre for megen Ære af ham, naar jeg beder om Tilladelse til at lægge en modsat Dom i den anden Vægtsskaal, og vover at gjøre opmærksom paa den hæderlige Omtale, som den store engelske Historieskriver *Grote* har skjænket mig i sin *History of Greece*, Vol. XI, p. 355. *C. Bötticher* har ogsaa kjendt mit Program. Hvad han meddeler i 2det Bind af sin „*Tektonik der Hellenen*“ S. 409, er ligefrem optaget af min Afhandling P. 15. Jeg vover ikke at paastaae, at jeg har nogen Deel i at han har sat Gudebilledet paa sin rigtige Plads; men dette er omtrent den eneste Overeensstemmelse, der er imellem os. *Bötticher* har ved det nysnævnte Værk erhvervet sig en saadan Anseelse i Tydskland, at man nödes til at bekæmpe hans Meninger. Selv *Kugler*, som dog ikke deler disse, kalder hans Undersögelser „*folgenreiche*“ (*Geschichte der Baukunst* I, S. 203). Dog maa dette Udtryk vel snarest skrives paa Venskabets Regning, ligesom og, naar han siger, at Kritiken over B's Bog selv maatte blive en heel Bog. Vistnok maatte den det, hvis det var nödvendigt at følge ham Skridt for Skridt og eftervise alle de factiske Urigtigheder, der fremsættes, at eftervise hans paafaldende Mangel paa konstnerisk Fölelse, hans ubegribelige Forvexling a det Ældste og det Yngste i Konsten, der leder ham til at opstille en Prototyp af den doriske Bygningskonst, som neppe kunde komme frem i Konstens dybeste Forfaldsdage; men hans Værk behøver ingen anden Kritik, end den, *Kugler* har givet det paa det anførte Sted, idet han med rene Ord udtaler Consequentsen af hans System, nemlig „at den helleniske Architekturstil paa Perikles' Tid allerede var begyndt at udarte og havde tabt Forstaaelsen af Kunstformen.“

²⁾ Den medfölgende Plan er en Copie efter Penroses' formindsket til en Fjerdedeel. Den er oprindelig udfört til *Dansk Maanedsskrift* 3die Bind. De smaa Unöiagtigheder, der have indsneget sig ved Formindskelsen, forekom mig ikke saa betydelige, at jeg derfor skulde lade det engang gjorte Arbeide gjøre om igjen.

fra først af vare de det maaskee alle. Men alt som Culturen og Pragtlysten steg, bleve de forskjønnede og forstørrede. Man skulde have Plads til de mange rige Gaver, der strømmede sammen til Templerne, og Gudernes Boliger maatte ikke være mindre anseelige end Menneskenes. Var der nogen bedre Maade at vise Guderne sin Ærefrygt paa, end ved at gjøre deres Huse til kolossale og uforgængelige Mindesmærker? Bötticher¹⁾ har rigtignok meent, at de græske Templer maatte sondres i to aldeles forskjellige Klasser, „dem, der vare bestemte for den egentlige Gudstjeneste, og dem, der blot vare bestemte til Skue- eller Festtempler“; og senere Forfattere²⁾ antage uden Videre denne Adskillelse imellem „Cultustempler“ og „Agonaltempler“. Men den sidste Klasse Templer har aldrig existeret. Bötticher synes først at have kaldt dem „Skue-templer“. Han havde den forunderlige Mening, at Parthenon kun blev aabnet een Gang hvert 4de Aar som Theama (Skue)³⁾; men dette kan rigtignok ikke slutes af de Steder af Plautus, han anfører, hvor der tales om en Bonde, som kun kommer til Byen hvert 4de Aar ved den store Panathenærfest, eller om, at Folk besøge Templet, naar det er aabent. Han synes ogsaa selv at have følt Trang til at tillægge Templet en lidt betydeligere Rolle; thi senere udtrykker han sig saaledes, „at Parthenon var et blot Skuetempel, der ved Siden af sin Bestemmelse som Theama kun tjente til Thesauros, og i det Høieste til Agonisternes solenne Indvielse“.⁴⁾ Han indrømmer selv, at denne Mening er paradox. Jeg maa tilføie, den er aldeles grundløs. Jeg har aldrig hørt tale om nogen „Indvielse“ af Agonisterne, før Væddekampen begyndte, og jeg har lige saa lidt kunnet fatte, hvad Parthenon havde med de panathenæiske Kampege at

1) Tektonik der Hellenen II, S. 247 ff. Hans Afhandling i Berliner Zeitschrift für das Bauwesen 1852 har jeg ikke kunnet opdrive.

2) f. Ex. Lübecke, Geschichte der Architektur.

3) C. Bötticher, Der Hypäthraltempel S. 14: „zumal die grösseren Tempel die Hekatompeden, ... nur alle Jahre öfter sogar nur alle vier Jahre, und zwar an den Tagen der grossen kyklischen Feste, ein Mal als Theama geöffnet und in ihrer völligen Festrüstung schaubar sind. So verhält es sich, um nur ein Beispiel anzugeben, das durch Urkunden belegt werden kann, mit dem Parthenon.“ Derefter anføres som Beviissted Plaut. Bacchid. 900 (4, 8, 59): *Ilia autem in arcem abiit ædem visere Minervæ; nunc aperta est*; desuden Plaut. Mercator 1, 66: *Nec nisi quinto anno quoque solitum visere Urbem atque extemplo inde, ut spectavisset pepulum, Rus rursum confestim exigi solitum a patre*, og et Fragment af Plautus hos Servius ad Æneid. 1, 583, hvoraf der heller ikke følger Andet, end hvad Enhver veed, at den panathenæiske Peplos kun blev bragt Gudinden hvert 4de Aar.

4) Bötticher, Tektonik II, S. 247: „So paradox es scheinen mochte, wenn hier zum ersten Male behauptet wurde: es sei der mächtige Parthenon zu Athen ein blosser Schautempel, welcher neben dem Zweck als Thesauros, nur zum Theama und höchstens zur solennen Weihe der Agonisten an den Panathenæen diene; der kleine Tempel der Athena Polias dagegen sei das heilige und vielbedeutende Haus, in welchem die Verehrung der Athena vor sich gehe, so ist dies gleichwohl dieselbe Wahrheit, als wenn dabei geltend gemacht wurde, das chryselephantine Bild der Athena Parthenos habe nie Verehrung empfangen, und sei nichts weniger als ein heiliges Kultbild gewesen.“ Ganske vist: begge Dele ere lige sande, eller snarere lige langt fra Sandheden.

gjöre. Vogntoget paa Frisen kan kun ved en slem Misforstaaelse henføres til Væddeløb. Legene holdtes i Stadiet, paa Hippodromen, paa Theatret, lutter Steder, der laae saa langt fra Parthenon, at det vilde være aldeles urimeligt, om Uddelingen af Kampbelønningerne havde fundet Sted der. Man uddeelte aabenbart Seirsprisen paa det samme Sted, hvor Seiren var vundet. I Olympia vide vi, at man i den ældste Tid brugte en Broncefod, senere et pragtfuldt Bord af Guld og Elfenbeen til at lægge de Krands paa, som skulde skjænktes Seirherrerne. Hiin opbevaredes i Zeus', dette i Heras' Tempel; men paa Kampdagen bleve de naturligviis bragte hen til Stadiet og Hippodromen. Man vil altsaa Intet kunne slutte deraf, at der i Parthenon fandtes et Bord med Elfenbeensindlægning (*τέρας ἐλσαντωμένη*), selv om dette, som Bötticher mener, havde staaet forrest i Cellen, og ikke, som Indskrifterne vidne, været henlagt i Magazinet imellem utallige andre lignende Sager. Man vil uden Betænkning kunne forkaste den samme Forfatters Mening, at den Sandsteens-Substruction, hvorpaa Alteret stod (Pl. III, c) „vel turde have tilhørt et Bema eller Tribunal, hvor Archonterne sad paa Stole og præsidere ved Indvielsen af Agonisterne og Bekrandsningen af Seirherrerne“. Det Sted, han beraaber sig paa for at bevise Brugen af saadanne Bemata¹⁾, hører ikke blot til en meget senere Tid, men dreier sig ogsaa om noget ganske Andet, nemlig om et Træstillads, der bliver opslaaet ved en enkelt Leilighed, hvor Noget skulde vises frem. — Ingen falder paa at negte, at det lille Tempel for Athena Polias (Erechtheet) var Gudindens ældste og helligste Tempel, og det, hvortil de største Fester knyttede sig; men dette kunde ikke være til Hinder for, at man ved Siden af det opførte et nyt og større Tempel, hvor man offrede til den samme Gudinde med et andet Tilnavn. Skulde det være Umagen værdt at samle Exempler paa lignende Tilfælde, da vilde de findes i hundredviis. Stod der ikke paa Borgen i Athen, foruden Erechtheet og Parthenon, endnu to Athenatempler, Athena Erganes og Athena Nikes (Nike Apteros)? Stod der ikke paa den samme Borg to Altere for Zeus, et for Zeus Polieus og et andet for Zeus Hypatos? Var der ikke mere end eet Jupiterstempel paa Capitolium i Rom? Eller hvem kan tælle de Kirker for Jomfru Maria, der nutildags findes i denne By?

Vi kjende altsaa i Grækenland ikkun eet Slags Templer; thi de til Mysteriernes Afholdelse bestemte Bygninger, som Telesteriet i Eleusis, ere ikke Templer i almindelig Forstand. Fra først af vare Templerne uden Tvivl smaa og uanseelige, men med den stigende Cultur og Velstand voxede de i Pragt og Storhed, i det Mindste saa længe man brød sig om de gamle Guder. Man pleier i Behandlingen af den græske Bygningskonsts Historie at give en genetisk Fremstilling af Tempelbygningens Udvikling i Overensstem-

¹⁾ Tektonik II, S. 409. Apulei. Metam. XI, 24: Namque in ipso ædis sacræ meditullio ante deæ simulacrum constitutum tribunal ligneum iussus superstiti, byssina quidem, sed floride depicta veste conspicuus.

melse med den af Vitruv opstillede Classification. Men det gaaer her som saa ofte; de historisk fremtrædende Kunstformer falde ikke sammen med Æsthetikerens systematiske Inddeling, og jo mere man giver sig Systemet i Vold, desto mere fjerner man sig fra den virkelige Sandhed. Man staaer da Fare for, som en meget læst Forfatter¹⁾ nylig har gjort, at opstille 10 til 15 forskjellige Former af Templer, af hvilke neppe een eller to have existeret i Virkeligheden. Kunstnersnillet bevæger sig ikke frem efter Matematikens Love. Det gjør stundom store Spring og indhenter først bagefter de oversprungne Mellemled. Skulle vi derfor prøve paa at forfølge Templets Udvikling, maa Historien være vor fornemste Förer.

De ældste Templer vare formodentlig, som de ældste Huse, kun et eneste fir-kantet Rum, ved hvis Bagvæg, lige overfor Indgangsdøren, Gudebilledet stod; eller med andre Ord: de ældste Templer bestode kun af Cellen (*ναός*). Vi have imidlertid intet saadant tilbage, med mindre den ældgamle Bygning paa Bjerget Ocha paa Euboea²⁾ virkelig skulde være et Tempel. Cellen har i Regelen en større Udstrækning i Dybden end i Bredden; thi Gudebilledet bør beherske hele Rummet, og de, der indfinde sig for at tilbede det, bør staae foran, og ikke ved Siden af det. I nogle af de ældste og anseligste Templer er Cellen deelt i to Dele, eller, om man vil, Cellen, hvori Gudebilledet staaer, er holdt temmelig lille, men foran den er der anordnet et stort aflangt Rum, der kan modtage en talrig Mængde Dyrkere. Vi kunne saaledes skjelne imellem det Hellige og det Allerhelligste. Maaskee er det en Indflydelse fra Östen, der har gjort sig gjældende her; i det Mindste er dette i Grækenland det Sjeldnere. Vi kunne kun eftervise det i de 5 ældste Templer i Selinus og maaskee i den Didymæiske Apollos Tempel ved Milet³⁾; ellers er Cellen altid udeelt, hvor stor den endog er.

Der er, som ovenfor bemærket, al Sandsynlighed for, at de ældste Templer have bestaaet af Cellen alene; men med Undtagelse af det ene tvivlsomme Exempel, vi nævnedes, kunne vi ikke eftervise det. I de andre Templer, vi kjende⁴⁾, er der foran Cellen en Forhalle, *Pronaos*, hvor Gudens Dyrkere kunde standse, for at bestænke sig med det rene Vand og paa anden Maade forberede sig, inden de traadte frem for Gudens Aasyn. I nogle af de ældste Exempler synes ogsaa denne Forhalle ligesom Cellen at have været lukket med Mure og kun tilgjængelig igjennem en Dör; men i Regelen er den aaben. Den forreste Væg mangler; den erstattes af et Par Söiler imellem de fremspringende Side-

¹⁾ *Overbeck*, Pompeji S. 63 ff.

²⁾ *S. Ulrichs* i *Annali dell' Instituto di Corrispondenza archeologica* 1842, og *Monumenti inediti* III. pl. 37.

³⁾ Hvis *Texiers* Plan er at stole paa, s. *L'Asie Mineure* Pl. 138.

⁴⁾ Det periptere Tempel ved Kurno i Lakonien (s. *Le Bas, Voyage archéologique* II, pl. 6) er saa seent og saa anomalt i alle Henseender, at vi ikke kunne tage noget Hensyn dertil.

mure. Dette er den simpleste Form af Templer, Vitruv omtaler, *ædes in antis*, eller rettere *ædes distylos in antis*; Templet bestaaer af Cellen og en lille Pronaos med 2 Söiler imellem Anterne. Men det er ikke den ældste Form af det græske Tempel. Det tidligste Exempel, hvori vi finde den, er det lille Tempel i Rhamnus¹⁾, en Bygning, som man i Almindelighed paa Grund af dens polygone Muurværk har tillagt en altfor stør Ælde; de andre Exempler ere fra en senere Tid. Der var en Tid, da den græske Architektur ikke kjendte Anten. Dette smagfulde Overgangsled imellem Söilen og Muren savnes i de tre ældste selinuntiske Templer²⁾. I de to (C. og F) har Forhallen ingen Söiler, i det trodie (D), hvor Söilerne komme frem, ende Sidemurene ogsaa i Söiler, aabenbart fordi Anten endnu ikke var opfundet. Alle de ældste græske Templer, vi kjende, have foruden Cellen og Forhallen (Naos og Pronaos) ogsaa en Söilegang rundt om Templet (Pteron eller Peristylon) eller ere, for at bruge Vitruvs Udtryk, periptere. Denne Söilestilling er det egentlig Betegnende for det græske Tempel, og det, der berettiger det til at indtage Höisædet paa Architekturens Parnas. Men den har naturligviis ikke blot Betydning som Prydelse; den gjør samme Nytte som andre Söilegange eller Svalegange; den yder Ventende og Spadseregængere Skygge for Solen og Ly for Uveiret. Jeg veed vel, at Bötticher og hans Efterfølgere paastaae, at det slet ikke har været nogen Gang, men en Række Kapeller til Opstilling af Statuer og andre hellige Gaver, idet Söilerne paa Længdesiden ved Tværmure havde været forbundne med den bagved liggende Cellemuur. Men denne Paastand er grebet reent ud af Luften. Vitruv kjender Intet til saadanne Tværmure, men omtaler ofte „Omgange“ (circuitus) omkring Templerne. De bevarede Monumenter vise ingen saadanne Tværmure, der vilde spærre og afbryde den ydre Söilegang; thi man kan naturligviis ikke beraabe sig paa det Indre af Apollotemplet ved Phigalia, hvor Söilerne staae saa nær ved Væggen, at der dog alligevel ikke vilde være Plads til nogen Gang bagved dem.³⁾ Intet er rimeligere, end at man i den senere Tid, da Antallet af de indviede Gaver voxede saa overordentligt, ogsaa opstillede dem i den ydre Söilegang; men hvor kan man troe, at Grækerne fra først af skulde have bygget disse Söilegange for at sørge for en overculi-

1) S. Unedited Antiquities of Attica, publ. by the Soc. of Dilettanti, Ch. VII.

2) Serra di Falco, Antichita della Sicilia Vol. II.

3) Endnu forunderligere er det, at man har beraabt sig paa Pater Babins Beskrivelse over Parthenon. Hans Ord ere (Laborde, Athènes aux XV, XVI, XVII siècles I, p. 198): „Le long du Temple il y a une allée ou gallerie de chaque côté, ou l'on passe entre les murailles du Temple, et dix sept fort hautes et fort grosses colonnes canelées. — Entre ces beaux piliers, il y a le long de cette gallerie une petite muraille, qui laisse entre chaque colonne un lieu, qui seroit assés long et asses large pour y faire un Autel et une Chapelle, comme l'on en void aux côtés, et proche des murailles des grandes Eglises.“ Det er aldeles klart, at han taler om Mure paa langs og ikke paa tværs; han mener sikkert Brystningsmurene foran Forhallen og Baghallen, som blive omtalte strax nedenfor, s. S. 204.

veret Tids Fornödenheder, der kunde komme Aarhundreder senere? og hvor kan man oversee den Kjendsgjerning, at saa mange af de ældste Templer netop have, saa brede Omgange, at der slet ikke kan være nogen Tvivl om deres Bestemmelse? Jeg mener de af Vitruv saakaldte pseudodipteri.

Men ved mindre Templer troede man at kunne spare en Deel af denne pragtfulde og kostbare Söileomgang; man nöiedes med en Söilestilling foran Hovedindgangen, og en lignende, dertil svarende, paa den modsatte Side under den anden Gavl. Saadanne Templer kalder Vitruv *amphiprostyle*. Han nævner ogsaa *prostyle* Templer, eller Templer, der kun havde Söiler foran Indgangen; men disse findes kun hos Romerne og ikke hos Grækerne. De romerske Templer pleie nemlig ikke at være heelt omgivne med Söiler, men foran Cellen springer en aaben Halle frem med Söiler paa tre Sider. Det græske Tempels Pronaos begrændses derimod, som vi ovenfor have seet, paa begge Sider af Mure, og den lille Söilestilling, der i smaa Templer sættes foran, er kun at betragte som en decorativ Udvidelse. Da det var et Skjönhedshensyn, her blev gjort gjældende, maatte man böie sig for Symmetriens Fordringer, og lade Vestfronten svare til Östfronten, hvorved Templet blev amphiprostylt. De meest bekendte Exempler af denne Art ere Nike-Templet paa Athens Akropolis¹⁾ og det nu forsvundne Triptolemostempel ved Ilissos²⁾. De have ingen Peristyl, men kun en Pronaos eller Forhalle, og en dertil svarende Baghalle. Denne Baghalle kaldte Grækerne *Opisthodomos*, et Ord, hvis Betydning er aldeles sikker og som dog i Almindelighed misforstaaes. Man gaer ud fra Parthenon og kalder det Rum, som paa medfølgende Plan er betegnet med E, *Opisthodomos*. Nu findes rigtignok et saadant Rum ikke i et eneste andet Tempel, hvorimod Forfatterne omtale *Opisthodomos* i mangfoldige, selv i dem, hvor de bevarede Rester sætte os i Stand til med Bestemthed at kunne sige, at der intet saadant Rum var, f. Ex. i Zeus' Tempel i Olympia. I Stedet for nu at slutte, at dette Rum altsaa ikke er en egentlig *Opisthodomos*, er man gaet den modsatte Vej, og har til Trods for Monumenterne antaget et saadant som en væsentlig Bestanddeel af ethvert Tempel. For den virkelige *Opisthodomos* kunde man da ikke finde noget græsk Navn, men maatte hjælpe sig med det latinske *Posticum*! Er det ikke forunderligt, at en saa aabenbar Vildfarelse kan vedblive at holde sig igjennem en lang Række af Aar, naar den eengang er bleven paaviist? og dette er skeet allerede 1831 af Abel Blouet³⁾.

¹⁾ Ross, Hansen u. Schaubert: Der Nike-Tempel zu Athen.

²⁾ Stuart and Revett: Antiquities of Athens, Vol. I, Ch. II.

³⁾ Expedition scientifique de Morée Vol. I, p. 66. Sagen er paany beviist i mit Program de Parthenone p. 7 f. Og dog har ei engang en Philolog som Böckh villet anerkjende denne aabenbare Sandhed. I hans Statshaushaltung d. Athener 2te Ausg. I, S. 577, Not. c, et Sted, der nedenfor skal behandles udførligere, hedder det saaledes: „Freilich soll (!) hinter dem als Parthenon angenommenen *Opisthodomos* noch ein kleinerer Raum liegen, der im engeren Sinne *Opisthodomos* gewesen“.

Den samme Symmetriens Lov, som foranledigede Anlæggelsen af Opisthodomén i de smaa amphiprostyle Templer, gjorde sig ogsaa gjældende i de periptere. De tre ældste Templer i Selinunt og Didymæet ved Milet have ingen Opisthodom; men fra det Öieblik af, da Forhallen er fuldstændig udviklet med Anter, tilføies der altid en lignende Baghalle. Baade Pronaos og Opisthodomos lukkes ved høie Brystninger og Gittere imellem Söilerne, hvorved de adskilles fra den ydre Söileomgang, og danne passende Opbevaringssteder for Templets Eiendele. Disse Brystninger ere omtalte hos Vitruv¹⁾, og i Parthenon have de efterladt sig tydelige Spor; det var Marmorvægge af 0,58 Metres Bredde og en Höide af 4,29 Metres; hvad der var ovenfor, blev lukket med et Broncegitter. Opisthodomén staaer ikke i nogen Forbindelse med Cellen. Hvor en saadan synes at finde Sted, beroer den paa et senere Gjennembrud, som i Parthenon, i Templet paa Ægina og i det store Tempel i Pæstum, eller det er en sjelden Undtagelse; thi jeg tør ikke nægte Muligheden af en saadan, naar jeg læser Vitruvs Beskrivelse af de store hypæthrale Templer med 10 Söiler i Fronten²⁾: „Medium sub divo est, aditusque valvarum ex utraque parte, in pronao et postico.“ Desværre er dette Sted ingenlunde kommet uforfalsket til os, og det Exempel, han anförer, Olympieet i Athen, er i den Grad ruineret, at det ikke giver os nogen Oplysning i denne Henseende.

Tage vi altsaa det græske Tempel fra den Tid, da det maa siges at have naaet sin fulde Udvikling, d. e. fra 6te og 5te Aarh. f. Chr., finde vi næsten allevegne eet og samme Schema. Det möder os i Athen, Rhamnus, Ægina, Olympia, Akragas, Segeste o. s. v.: en aflang Celle, foran den Pronaos, bagved den Opisthodomén, og uden om det Hele Peristylen. Hvor man er afvejet fra dette, maa der have været særegne Grunde dertil. Vi skulle snart overbevise os om, at der var en saadan Grund tilstede ved det perikleiske Parthenon; hvad derimod det ældre Tempel angaaer, som stod paa samme Plads, skjönner jeg ikke, at der er nogen Anledning til at antage, at Planen har været forskjellig fra den almindelige.

Det er nemlig ved de nyeste Opdagelser sat udenfor al Tvivl, at der virkelig har existeret et saadant ældre Athenatempel paa den samme Plads, et Tempel, som formodentlig Pisistratiderne havde opfört, og som maaskee endnu ikke var fuldstændig færdigt, da Perserne indtog og brændte Borgen. Leake havde allerede formodet Tilværelsen af det paa Grund af et Sted hos Hesychios; ja han fremsatte endog den Mening, at de Stykker af doriske

1) Vitruv. IV, 4, 1: Et, si ædes erit latitudine maior quam pedes XX, duæ columnæ inter duas antas interponantur, quæ disiungant pteromatos et pronai spatium; item intercolumnia tria, quæ erunt inter antas et columnas, pluteis marmoreis sive ex intestino opere factis, intercludantur ita, uti fores habeant, per quas itinera pronao fiant.

2) Vitruv. III, 2, 8. Smlgn. mit Program de Parthenone p. 18.

Söiler og Bjælkeværk, som sees indmurede i den nordlige Borgmuur, havde hørt til dette. Thukydid's Fortælling om, hvorledes Athenæerne i al Hast opførte deres Mure, medens Themistokles var som Gesandt i Sparta, og hvorledes de dertil benyttede de Materialier, der vare nærmest forhaanden, selv Gravminder og andre ældre Monumenter, syntes ogsaa at kunne overføres paa den nordre Borgmuur; thi ogsaa her havde man jo tydelig benyttet Levningerne af et ældre Tempel. Dette havde formodentlig staaet paa Borgen; thi saadanne Materialier flytter man ikke længere end nødvendigt. Levningerne vise hist og her Spor af Ild; det var altsaa at antage, at Templet var afbrændt af Perserne, saameget mere som Stilen i Architekturen syntes ham at henvise til en Tid, der var lidt ældre end de nu staaende herlige attiske Monumenter. Störrelsen bragte ham til at tænke paa Parthenon; thi Maalene ere omtrent de samme. Tretten af de i Borgmuren indsatte Söiler have en Diameter af 6,233 engl. Fod, fem en Diameter af 5,601; i Parthenon ere Peristylens Söiler 6,650, Opisthodomens 5,632 engl. Fod i Diameter.¹⁾ Leakes geniale Hypothese er tildeels bleven bestyrket ved de Udgravninger, der senere ere foretagne omkring Parthenon. Det forekommer mig endnu tvivlsomt, om de i den nordre Borgmuur indmurede Architekturstykker have hørt til dette Tempel. Denne Muurs malerisk interessante Udseende leder Tanken snarere hen paa langt senere Tider. Det maa indrømmes, at, hvad der fortæles om Themistokles' Befæstning, kun angaaer den ydre Ringmuur²⁾, og jeg for min Deel skulde være mere tilbøielig til at henvise disse Architekturstykker til en noget senere Tid paa Grund af de arkitektoniske Forhold, navnlig Forholdet inellem Architravens og Triglyphernes Höide. Derimod har Undersøgelsen af Grunden omkring Parthenon bestemt godtgjort, at der stod et ældre Tempel der. Det nuværende Tempels Nordside og Störstedelen af Östsiden hviler nemlig paa den faste Klippe; men imod Vest og Syd behövedes der et opmuret Fundament. Dette tilhörer for en stor Deel en ældre Bygning. De pyntelig tilhugne Sandsteens-Kvadere i det ældre Fundament ere aldeles forskjellige fra de penteliske Marmorblokke i det senere. Man seer tydelig, hvor hiint har ophört og dette begynder. Det nye Tempel blev nemlig større end det gamle, Fundamentet forstör-

1) Maalene ere angivne efter *Penrose*. Han har i sit ovenfor anførte Værk Cap. 13, P. 73 f. behandlet Levningerne af dette ældre Tempel. Den smukke Vignet over Capitlet giver et malerisk Billede af Muren med de indsatte Architekturstykker. Pl. 40 giver de nøiagtige arkitektoniske Maal; Pl. 9 viser Fundamentet under Parthenon, og Pl. 34 en Restauration af det gamle Tempels Plan sammen med det nu staaende Tempel. Jeg har allerede ovenfor antydnet, at jeg ikke troer det er med Rette, at *Penrose* har antaget et Skatkammer-Rum her ligesom i det senere Tempel.

Ogsaa *L. Ross* har i sine *Archäologische Aufsätze* I, S. 128 ff. behandlet Spørgsmaalet om dette ældre Tempel. Taf. 5, S. 88, giver en omhyggelig, af *Schaubert* udført Afbildning af Fundamenterne under Parthenon.

2) Smlg. *Bursian* i *Rheinisches Museum* N. F. X. S. 510.

redes imod N. 13,725 engl. Fod, imod Ö. 20,810. Ved at gennemgrave det opfyldte Rum imellem Parthenon og den sydlige Borgmuur fandt man ikke blot en stor Mængde Marmorbrokker, forkastede Bygningsstykker og andet Affald fra den nuværende Bygning, men under dette Lag fandt man lignende Levninger fra det ældre Tempel; Gruset var stærkt blandet med Kul, et Minde om Branden; enkelte Broncer og Terracotter, som interesserede ved deres Ælde, kom for Dagen; ja man paastaar endog at have fundet Söilestykker Måge til dem i den nordlige Muur. Nu kunde man altsaa i Tanken gjenopbygge det forsvundne Tempel. Der syntes neppe at være Plads til 8 Söiler i Fronten; man antog derfor, at det var hexastylt, som næsten alle de ældre Templer. Men 6 Söiler vilde igjen ikke udfylde den hele Bredder; man antog da, at Fundamentet havde dannet en større Terrasse udenfor Templets 3 Trin ved det gamle Tempel, end den, der findes ved det nye. Alle disse Slutninger ere sindrige og tiltalende; derimod er det efter en aldeles vilkaarlig Hypothese, at man har søgt at bestemme Antallet af Söilerne i Længden. Man gik nemlig ud fra, at Hesychios havde sagt, at det nye Tempel var 50 Fod længere end det gamle. Lexikographens Ord lyder saaledes: *Ἑκατόμπεδος νεὸς ἐν τῇ ἀκροπόλει παρθένοις* (skal være *Παρθένῳ*) *κατασκευασθεὶς ὑπὸ Ἀθηναίων, μείζων τοῦ ἐμπροσθέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν ποσὶ πεντήκοντα*. Den første Deel heraf er ganske klar; Hekatompedos er et bekjendt Navn paa Parthenon, hvis Betydning vi nedenfor nærmere skulle undersøge. Men den anden Deel er desto mere uklar. Det er aabenbart Forfatterens Mening at forklare Navnet „det hundrede Fods Tempel“ deraf, at det var 50 Fod større end det ældre, som altsaa var 50 F. Hermed falder den af Ross¹⁾ fremsatte Fortolkning, at allerede det ældre Tempel skulde have heddet Hekatompedos paa Grund af sin Størrelse, og dette Navn ved Sprogbrugen skulde være overført paa det senere, medens den aldeles örkesløse Tilsætning, at det nye Tempel var 50 F. længere, skulde gaae paa Tilföielsen af Skatkammeret. Jeg vil ikke tale om Uovereensstemmelsen i Maalet — Skatkammeret maaler efter Penrose ikkun 43 engl. Fod fra V. til Ö. — men Enhver vil indsee, at Glossen er meningsløs, hvis denne Maalsbestemmelse ikke tjener til at forklare Navnet, og man vil forgjæves søge et Maal, der nogenlunde kan passe. Hvad enten man forklarer Navnet Hekatompedos af Templets Bredder eller af Cellens Længde, vil 50 Fod blive allfor lidt for det tilsvarende Stykke i det ældre Tempel. Og vilde man tænke sig, at Hesychios havde meent Erechtheet med „det af Perserne brændte Tempel“, saa er Forskjellen i Størrelsen imellem dette og Parthenon i begge Dimensioner meget over 50 Fod. Lexikographens Efterretning maa altsaa forkastes som falsk og ubrugelig. Den alene vilde saaledes ei engang være tilstrækkelig til at bevise, at der havde staaet et ældre Tempel paa samme

¹⁾ Archäol. Aufsätze S. 132. Mere herom ndf. S. 211.

Plads som Parthenon, hvilket vi nu virkelig vide af de forefundne Levninger. Mèn skulde der ikke noget andet Sted i den græske Literatur være Tale om denne forsvundne Bygning, der dog ikke kan have været ubetydelig? Skulde Herodot, der giver os saa udførlige Efterretninger om Athens Historie under og før Perserkrigen, aldrig have berørt den? Skulde Borgens største Tempel ikke have spillet nogen Rolle i den Kamp, der førtes der? Det er neppe muligt andet, og derfor troer jeg gjerne, at Ross har Ret i, at det var til dette store Tempel, Athenæerne flygtede, da deres Forsøg paa at forsvare Borgen imod Perserne var mislykket.¹⁾

Det nye Tempel blev, som allerede ovenfor berettet, forstørret. Denne Forstørrelse havde sikkert ikke sin Grund, eller i alt Fald ikke sin fornemste Grund i, at man vilde overbyde det gamle Tempels Pragt, men i at der behövedes større Plads, fordi Templet fik en ny og udvidet Bestemmelse. Der skulde nemlig skaffes Plads til det athenæiske Forbunds Skatkammer, som tidligere havde været i Apollos Tempel paa Delos, men under Spændingen mellem Sparta og Athen ikke syntes sikkert nok paa denne afsides liggende Ö. Hvad Aar Skatkammeret er blevet flyttet; lader sig ikke afgjøre med Sikkerhed. Efter en hypothetisk Beregning pleier man at sætte det til Ol. 79, 4 = 461 f. Chr.²⁾ De attiske Tributlister, hvoraf man i den senere Tid har fundet en saa stor Mængde værdifulde Brudstykker, synes imidlertid ikke at gaae længere tilbage end til Ol. 83, 2 = 417. Efter Boeckhs sandsynlige Beregning³⁾ er det fra dette Aar, at Tællingen af Aarene gaaer ud, og dette er det første Aar, hvori de 30 Logister, der aarlig aflægge Regnskab for det indkomne Forbundsbidrag, have fungeret. Naar Parthenon er bleven bygget, kunne vi heller ikke angive med Bestemthed. Phidias' chryselephantine Statue synes opstillet Ol. 85, 3 = 438 f. Chr.⁴⁾ Man har med Rette betragtet dette som Tempels Fuldendelse; men Bygningen selv kan gjerne have været færdig flere Aar tidligere og taget i Brug som Skatkammer, og det er kun efter et löst Skjön, at man har antaget, at Templet var 10 Aar under Bygning. At der finder en Forbindelse Sted imellem Skatkammerets Flytning og Parthenons Opførelse, kan ikke betvivles, naar man kaster et Blik paa Bygningens Plan, og seer, hvorledes den netop er indrettet til at modtage dette Skatkammer, og derfor indeslutter et Rum, hvortil intet andet Tempel har noget Tilsvarende. Ogsaa i en anden Henseende er det ikke uvigtigt at lægge Mærke hertil. Det giver os Svaret paa det Spørgsmaal, hvorledes det var muligt, at Athen kunde driste sig til, og at de For-

¹⁾ Herodot VIII, 51 τὸ ἱερόν. 53 τὸ μέγαρον, hvilket ogsaa omtales V, 77. Derimod er det aabenbart Athena Polias' Tempel, Herodot V, 72 mener med Gudindens ἄδυτον, som den spartanske Konge Kleomenes betraadte trods Præstindens Forbud.

²⁾ S. Boeckh, Staatshaushaltung der Athener I, S. 430 (523 i 2den Udg.).

³⁾ Staatshaushaltung d. Ath. 2te Ausg. II, S. 587 ff.

⁴⁾ Schol. Aristoph. Fred, 605. Müller de Phidia § 17. Brunn, Geschichte der Griechischen Künstler I, S. 158.

bundne kunde finde sig i, at Forbundets Penge bleve anvendte til Athens Forskjönnelse. Parthenon tilhörte ikke Athen alene, men det hele Forbund. Der var derfor intet Paafaldende i, at Forbundets Kasse ogsaa gav sit Bidrag til Opførelsen deraf. Men dette første Skridt trak andre efter sig, og det varede, som bekjendt, ikke længe, inden Athenæerne betragtede Forbundskassen ganske som deres egen, benyttede den til Arbejder, der ikke havde det Mindste med Forbundet at gjøre, og paastod, at naar de blot forsvarede de Forbundne imod Barbarerne, skyldte de dem intet Regnskab for de Bidrag, de ydede til dette Öiemed.

Tænke vi os det ældre Tempel indrettet ligesom andre Templer, og at der nu deri skulde skaffes Plads til et Skatkammer, viser det sig strax, at man maatte lægge dette indenfor Opisthodomien, imellem denne og Cellen, men naturligviis uden Forbindelse med den sidste. Ved dette Tillæg blev Templet betydelig forlænget. Skulde det rette Forhold imellem Bredden og Længden ikke forstyrres, maatte det ogsaa gjøres bredere; det blev oktastyt i Stedet for det før var hexastyt (efter den ovenfor omtalte Antagelse); det nye Parthenon fik 8 Söiler i Fronten og 17 paa Siderne. Det Överste af Bygningens Trin har, efter Penrose, en Længde af 228,14 engl. Fod og en Bredde af 101,34. Skatkammeret har indvendig en Bredde af 63,01 og en Dybde af 43,003 engl. Fod. Murene staae der endnu med Undtagelse af Bagvæggen, der adskilte det fra Cellen. Ogsaa Gulvet er for en stor Deel bevaret, og det er klart, at Loftet har været baaret af 4 store ioniske Söiler. Söilerne selv ere forsvundne; men Gulvet viser deres Plads, og Penrose har maalt deres Basers Diametre.¹⁾ Ved disse Söiler og ved de i Sidemurene eksisterende Spor er Loftets Construction bestemt.²⁾ Der ere ingen Vinduer i Murene, og Værelset har altsaa ikke modtaget Dagslys, uden igjennem den store Dör. Döraabningen havde, efter Penrose, en Bredde af 16,92 engl. Fod, og dens Höide har været omtrent det Dobbelte. Det er muligt, at den överste Deel deraf var forsynet med et Gitter; men det er ogsaa muligt, at Værelset har været aldeles mørkt, og at man har behövet Lampeskin for at see derinde. At Ild og Lys ikke har været udelukket derfra, synes at fremgaae af det hos Demosthenes³⁾ omtalte Factum, at der engang kom Ild deri, hvad enten dette nu var en Følge af Uforsigtighed, eller Ilden var paasat for at skjule et begaaet Bedragerie. Kasserernes Comptoir, hvor Indbetalingerne og Udbetalingerne foregik, og Bögerne førtes, har naturligviis ikke været i det indre Rum, hvor Pengekisterne gjemtes, men i den foran liggende tilgittrede Söilehalle, som vi ovenfor S. 204 have omtalt, den egentlige Opisthodom.

1) De to sydlige ere 5,86; af de nordlige er den ene 5, 3, den anden 5, 875 engl. Fod.

2) S. Penrose, Pl. 5.

3) Demosthenes mod Timokrates § 136.

Enhver vil sikkert indrømme, at en saadan Indretning af Skatkammeret var lige-saa naturlig som hensigtsmæssig: Bureauet foran i den lyse Söilehalle, Kasserne bagved i det indre Rum uden Vinduer. Hvor naturligt, at Skatkammeret uden Videre benævnedes efter den første Deel og kaldtes Opisthodomos! Det er jo i Virkeligheden kun denne, der har modtaget en nödvendig Udvidelse. Denne Sprogbrug blev derfor ganske almindelig.¹⁾ Vi finde den hos Aristophanes, naar han siger, at de skulle opreise Plutos (Rigdommen) paa det Sted, hvor han pleiede at være, „tagende vare paa Gudindens Opisthodomos.“²⁾ Vi finde den hos Demosthenes, naar han taler om, at der kom Ildlös i Opisthodomos, eller at der blev gjort Indbrud deri.³⁾ Det er til disse Steder, at Scholiasternes og Lexikographernes Forklaringer referere sig. Dette Rum, Opisthodomos tilligemed det indre Værelse, var det, som Athenæerne vanærede saa dybt i deres uværdige Kryberie for Demetrius Poliorketes, der i Aaret 303 havde fordrevet Kassandros og skjænket Athen de erobrede Stæder tilbage tilligemed deres Frihed, et Navn, hvoraf de vare stolte, medens de havde glemmt dets Betydning. De anviste den vellystige Tyran Opisthodomos i Parthenon til Gjæsteværelse⁴⁾; denne Mand skulde modtages som en Gud, og han kunde ikke nöies med nogen mindre fornem Vært end Gudinden selv. Hans Udsvævelser og Voldsgjerninger vare en fortjent Straf for et saadant Smigrerie; Komoedieskrivere og Historikere glemte ikke at skildre Athens Nedværdigelse⁵⁾; og efter en saadan Begyndelse kan man ikke undre sig over, at Tyrannen Lachares 3 Aar senere plyndrede Templets Kostbarheder lige indtil Gudindens egen Statue og løb bort dermed.

Men har nu den indre Afdeling, hvor Pengene opbevaredes, slet ikke havt noget eget Navn? Er den altid kun bleven kaldet Opisthodomos efter den foranliggende Söilehalle? Man kunde tænke sig, at den simpelthen var kaldt „Skatkammeret“, *Θησαυρός*. Man har troet⁶⁾ at finde dette Navn i Harpokrationes og andre Lexikographers Beretning om Polygnos, at han havde udfört Malerierne *ἐν τῷ Θησαυρῷ*. Er dette rigtigt, er det klart, at den överste Deel af Dörren maa have gjort Tjeneste som Vindue; men Rummet bliver vel

1) S. Böckh, Staatshaushaltung der Athener I, S. 472 ff. (575 ff. i 2den Udg.). Smlgn. mit Program de Parthenone p. 11.

2) Aristoph. Plut. 1191-93:

*Ἰδρυσόμεθ' οὖν αὐτίκα μάλ', ἀλλὰ περιμένε,
τὸν Πλοῦτον, ὅπερ πρότερον ἦν ἰδρυσμένος,
τὸν ὀπισθόδομον αἰεὶ φυλάττων τῆς θεοῦ.*

3) Demosth. Timokrat. 136; s. ovfr. S. 26. — Demosth. *περὶ συντάξεως* 14: *ἀνέφξαν δῆπου πρόην τινὲς τὸν ὀπισθόδομον*. Smlg. Lukians Timon 53: *Ἀλλὰ καὶ πλουτεῖς τὸν ὀπισθόδομον διορῶζας*.

4) Plutarch, Demetrius 23, 2.

5) Plutarch, Demetrius 26, 2. Athenæus VI, 62 f.

6) Saaledes navnlig Bötticher, Tektonik der Hellenen III, S. 73. Derimod Böckh, Staatsh. 2te Ausg. I, S. 576, og Brunn, Geschichte der Griech. Künstler II, S. 14 og 23.

endda temmelig mørkt til at modtage Malerier; og hvorfor skulde det males? Det var dog vist kun tilgængeligt for Kassererne alene. De fleste Lærde antage det ogsaa for en Feilskrift, og rette ἐν τῷ Θεσέως ἱερῷ. Denne Rettelse er ikke usandsynlig; men — i Forbigaaende sagt — det bliver alligevel kun en Gjetning, og ingen historisk Kjendsgjerning, at Polygnot har malet i Theseus-Templet; tvertimod melder Pausanias om det ene af Malerierne der, at det var af Mikon¹⁾; han havde neppe undladt at omtale det, hvis de andre vare af den berømtre Kunstner, Polygnot. Medens det saaledes ikke kan godtgjøres, at Skatkammeret i Parthenon nogensinde er blevet kaldet „Thesauros“, maa jeg endnu holde fast paa, hvad jeg fremsatte i mit Universitetsprogram 1849, at det i den ældste Tid, før Athens Erobring af Lakedæmonierne, kaldtes „Parthenon“. Dette støtter sig paa de samtidige Indskrifter, som vi derfor skulle tillade os at drøfte noget nøiere.

Vi besidde, som bekjendt, en stor Mængde Brudstykker af de Lister over de rørlige Kostbarheder i dette Tempel, som „Forvalterne over de hellige Penge“ hvert Aar maatte bekjendtgjøre. Det største Antal Brudstykker hidrører fra Tiden før Athens Erobring af Spartanerne, eller, som man i Epigraphikken pleier at sige, før Euklides' Archontat, og navnlig fra Aarene 434-406. Et ringere Antal er fra Begyndelsen af det følgende Aarhundrede. Disse to Klasser ere aldeles forskjellige, ikke blot i Indhold, men og i Anordning. Før Euklid finde vi særskilte Lister for hver af Tempels 3 Dele, Pronaos, Hekatompodos og Parthenon; efter Euklid føres der kun een Liste for hele Templet. Nogle af disse Indskrifter vare allerede tidligere bekjendte, og ere udgivne i Böckhs Corpus Inscriptionum Nr. 137-42 og 150-54. De fleste ere fundne paa Borgen efter Grækenlands Befrielse, og udgivne i *Ἐφημερίς ἀρχαιολογική*, og siden i Rangabés *Antiquités Helleniques* Nr. 90-111. Alle ere omhyggelig sammenstillede af Böckh i 2den Udgave af hans Staatshaushaltung der Athener, 2det Bd., Beilage X-XIV, S. 145-318. Disse Indskrifter ere i flere Henseender høist interessante. Vi see Rigdommen stadig voxe indtil det ulykkelige Tog til Sicilien; men fra Aar 413 af kommer der intet nyt Stykke til, og de gamle begynde at forsvinde, i Førstningen sparsomt og hemmeligt, men fra 408 af begynder der en aaben Udplyndring, det vil sige, Staten laaner Guld- og Sølvkarrene for at erstatte dem igjen i bedre Tider. Med Hensyn til de i Pronaos opbevarede Sager kunne vi forfølge denne Aftagen Skridt for Skridt; men det Samme er aabenbart skeet ogsaa med Hekatompodos' og Parthenons Skatte; thi hvor Listerne paany begynde, efter Euklid, finde vi kun saare faa af de gamle Sager igjen.²⁾ Ogsaa Indskrifterne efter Euklid ere særdeles interessante, men for Bestemmelsen af Tempels Dele give de intet

¹⁾ Pausan. I, 17, 2.

²⁾ S. mit Program p. 5 f. Böckhs Staatshaush. 2te Ausg. II, S. 253 og 262.

Udbytte. De gjælde, som allerede sagt, for hele Templet, der kaldes ὁ νεὸς ὁ ἑκατόμπεδος. Af de enkelte Afdelinger nævnes Opisthodomē¹⁾, men hverken Pronaos eller Parthenon²⁾, og det er aldeles vilkaarligt, naar Böckh ogsaa har fordeelt disse Lister imellem Hekatompedos og Parthenon. I nærværende Undersøgelse indskrænke vi os altsaa til de for-euklidiske Indskrifter.

Disse bestaae, som sagt, af 3 Rækker sideordnede Lister. Een Række Indskrifter indeholder Gjenstandene i Pronaos, ἐν τῷ προνηίῳ, en anden dem i Hekatompedos, ἐν τῷ νεῷ τῷ ἑκατομπέδῳ, og en tredie dem i Parthenon, ἐν τῷ Παρθενῶνι. Om de to første af disse Benævnelser er der ingen Tvivl; men der spørges om hvad der forstaaes ved den tredie. *Pronaos* er Forhallen. Der fandtes i Begyndelsen af Aaret 414, da Rigdommen var størst, en Guldskaal med Vand, hvormed de Indtrædende pleiede at bestænke sig (φιάλη χρυσῆ, ἐξ ἧς ἀπορραίνονται), en Guldkrands, der veiede 33 Drachmer og 2 Oboler, en Sölvskaal (κύλιξ), som ikke var veiet; desuden følgende Ting af Sölv: 164 flade Skaale (φιάλαι), der tilsammen veiede 2 Talenter, 4796 Drachmer og 2 Oboler; 11 Bægere (ποτήρια) vog 429 Dr.; 3 Drikkehorn, vog 528 Dr.; 2 Lamper, vog 60 Dr., og 14 Sölvkar (ἀργυροίδεες) vog 2217 Dr.; tilsammen en Værdi af 3 Talenter, 2030 Drachmer og 2 Oboler.

Hekatompedos er Cellen. Det kan ikke nægtes, at dette Navn ogsaa bruges om hele Templet, ikke blot senere Forfattere, som Plutarch³⁾, men allerede i Indskrifter fra 4de Aarh. Ross har antaget, at dette var det Oprindelige, og at Navnet allerede havde tilhørt det Tempel, som Perserne brændte.⁴⁾ Men det Oprindelige maa dog være det, vi finde i de ældste Documenter, i Indskrifterne fra det 5te Aarh., der ere næsten lige saa gamle som Templet. I disse betyder ὁ νεὸς ὁ ἑκατόμπεδος aabenbart ikke det Hele, men kun en Deel deraf, nemlig Cellen eller det egentlige Gudehuus. Ved en naturlig Udvidelse af Sprogbrugen er dette Navn, der først kun betegnede Templets Hoveddeel, blevet brugt om hele Templet. At Navnet Hekatompedos (det 100 Fods Tempel) hidrører fra et bestemt Maal, følger af sig selv⁵⁾, skjönt vi paa den anden Side ikke ville nægte, at Grækerne have fundet et vist Behag i dette runde Tal, og fortrinsviis valgt dette, naar de vilde opføre anselige

¹⁾ S. ndf. S. 216 ff.

²⁾ Böckh har rigtignok i den 7de Indskrift, Lin. 3, læst ΕΚΤΟΙΑ som ἐκ τοῦ Παρθενῶνος; men selv om dette Supplement var meget sikkrere end det er, vilde det jo kun vise, at Talen var om Gjenstande, der før havde været i Parthenon, men nu vare tagne bort derfra. Meentes der Gjenstande i Parthenon, skulde der staae: ἐν τῷ Παρθενῶνι.

³⁾ Plutarch, Cato Mai. 5, 5: ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν ἑκατόμπεδον. Perikl. 13, 5: Τὸν ἑκατόμπεδον Παρθενῶνα Καλλιμαχῆτος εἰργάζετο καὶ Ἰκτίνος; cf. De Gloria Athen. 7: παρθενῶνες ἑκατόμπεδοι.

⁴⁾ Ross, Archäologische Aufsätze S. 131 f., ovf. S. 206.

⁵⁾ Saadanne Misforstaaelser, som de Harpokration anfører under Ordet ἑκατόμπεδος, bør ei engang gjentages for at gjendrives.

Bygninger. Homer fortæller saaledes, at Baalet, hvorpaa Patroklos blev brændt, var 100 Fod paa hver Side.¹⁾ Det delphiske Tempel, som Alkmæoniderne opførte i den sidste Halvdeel af det 6te Aarh., betegnes som et 100 Fods Tempel²⁾, og Heratemplet, som Thebærerne i den peloponnesiske Krigs Tid opførte paa Platææs Ruiner, betegnes ligesaa.³⁾ Men hvor skulle vi søge dette Maal? Hvorfor blev navnlig det Athenatemplet, hvormed vi her beskæftige os, og hvis Ruiner vi kunne udmaale, kaldt Hekatompedos? Angik Navnet hele Bygningen, maatte det aabenbart søges i Templets Bredde, der beløber sig til 101,336 engl. Fod. Man har forsøgt dette, og ved at sætte det anførte Maal ligt med 100 græske Fod meent at kunne bestemme det græske Fodmaals Størrelse.⁴⁾ Men man maatte indrømme, at det var saare sjældent, at denne Fod, eller Sextendedelen deraf, Daktylen, forekom uden Brök i Maalsbestemmelserne i Parthenon⁵⁾. Ganske naturligt; thi Navnet angaaer jo kun en Deel af Bygningen, og der skulde altsaa Maalet søges. Cellen har ogsaa virkelig en lignende Længde, nemlig 98,04 engl. Fod, eller, naar Skillemuren mellem Cellen og Pronaos medregnes, 104,91. Vi vide andetstedsfra, at man ved saadanne Maalsangivelser pleiede at regne denne Muur med⁶⁾. Det var derfor nok værdt at undersøge, om ikke dette Tal, 104,91 engl. Fod, vilde give det rette Udgangspunkt for Bestemmelsen af den græske Fod.

Hekatompedos eller den 100 Fod lange Celle indeholdt endnu større Kostbarheder, end Pronaos. Inventariet fra Aar 414 lader sig nogenlunde restaurere, om end ikke saa fuldstændigt, som det var Tilfældet med det fra Pronaos. Vi finde her en Guld-Statuette af en ung Pige, som stod paa en Söile, et Sölv-Vievandskar⁷⁾; desuden af Guld: 3 flade Skaale (*φιάλαι*) vog 2544 Dr., 4 smaa Guldkar (*χρυσίδες*) vog 650 Dr. 5 Obol., et Hovedsmykke (*στεφάνη*) vog 63 Dr., 17 Krandsse vog 1666 + x Dr. 5 Obol., sikkert over 1800 Drachmer. Disse Guldkar have saaledes tilsammen veiet ikke lidet over 5000 Drachmer. Af Sölv fandtes der: 8 flade Skaale vog 800 Dr., 2 Bægere (*καρχήσια*), af hvilke det ene tilhørte Zeus Polieus, hvis Statue og Altar stod tæt udenfor Parthenon, vog 400 Dr., et

1) *Iliad.* 23, 164: *ποίησαν δὲ πυρὴν ἑκατόμπεδον ἔνθα καὶ ἔνθα.*

2) Philostrat, *Vita Apollon.* *Tyan.* VII, 11, p. 247: *ὁ δ' οἶμαι, μωρὰ ταῦτα ἡγούμενος καὶ τῆς ἐαυτοῦ σοφίας ἤτιω, καὶ ἄλλον ἐθέθη νεῶ καὶ ἄλλον καὶ μεγάλων ἤδη καὶ ἑκατομπέδων.*

3) Thuk. III, 68: *νεῶν ἑκατόμπεδον λίθων ἐποίησαν τῇ Ἡρᾷ.*

4) Det var først Stuart, som gjorde dette, s. *Antiquities of Athens*, 2nd Edition II, p. 35 og III, p. 81. Hans Resultater ere optagne af Böckh i hans *Metrologische Untersuchungen* S. 198. Penrose har foretaget nogle smaa Rettelser deri, *Principles of Ath. Arch.* p. 7 f.

5) Penrose p. 10: It is remarkable, how seldom the foot or its sixteenth part, the dactyl, occurs in integers throughout the Parthenon.

6) S. Vitruv. IV, 4, 1: *Cella parte quarta longior sit, quam est latitudo, cum pariete, qui paries valvarum habuerit collocationem.*

7) For Kortheds Skyld oversætter jeg *ἀπορράντηριον* saaledes.

candelaberformet Røgofferaltår (*Θυμιατήριον*) vog 1000 Dr., og formodentlig 2 smaa Sölvkar (*ἀργυρίδες*) vog 405 Dr.¹⁾, tilsammen en Værdie af 2605 Drachmer. Man seer, det er pragtfulde Stykker, der vel egnede sig til at smykke Gudindens Celle. Krandsene, Skaalene o. s. v. have været ophængte langs med Væggene; kun om een Krands, der synes at være kommet til Aar 428, og som veier 70 Dr., hedder det, „at Nike har den“²⁾. Den har vel altsaa været sat paa Hovedet af den Seirsgudinde, Athena holdt i sin Haand.

Fra Templets tredie Afdeling, *Parthenon*, have vi færre Lister tilbage. Vi kunne ikke følge den stadige Forøgelse længere end til Aaret 419. Ogsaa her finde vi en Mængde virkelig værdifulde Sager af ædle Metaller, nemlig af Guld: en Krands vog 60 Dr., 5 flade Skaale vog 782 Dr., en Guldklump, der veier over 200 Dr., et Bæger (*καρχήσιον*), der var indviet til Herakles i Elaeus, Skaalen af Guld, Foden af Sölv forgyldt; den veiede 138 Dr., 2 sölvforgyldte Söm, vog 2.4 Dr., en sölvforgyldt Maske, vog 116 Dr., 138 Sölvskaale (*φιάλαι*) og et Sölv-Drikkehorn, der tilsammen veiede 2 Talenter 3307 Drachmer. Men derefter opføres en broget Mængde Gjenstande, af hvilke kun Tallet angives, fordi de færreste have nogen Metalværdie. Naar vi, saavidt muligt, udsondre de Gjenstande, der have nogen saadan Værdie, finde vi af Guld: 5 smaa Krands, af hvilke de to tilhøre Athena Nike (σ: Nike Apteros), og en Guld-Tetradrachme, tilsammen vog 149 Dr. 5½ Obol; dette lagt sammen med de tidligere anførte Guldsager, giver en Vægt af over 1200 Dr. Dernæst af Sölv: 4 *φιάλαι*, 13 *κύλικες*, 1 Hest, tilsammen vog 900 Dr., 8 *φιάλαι* vog 807 Dr., 4 kalchidiske Bægere vog 124 Dr., 2 *φιάλαι* og 2 *καρχήσια* vog 580 Dr., 3 lesbiske Kopper (*κόπυλοι*) vog 370 Dr. Dette lagt sammen med de tidligere anførte Sölv-sager giver 3 Talenter 88 Dr. De sölvforgyldte Sager veiede over 468 Dr. De andre Gjenstande, som opregnes, have havt liden eller ingen Metalværdie; men de kunne have havt Værd som Konstsager eller som nyttige Redskaber. De ere følgende: 6 forgyldte Sabler, en falsk Guldklump³⁾, 12 Ax, 2 forgyldte Trækurve, et forgyldt Træ-Thymiaterion, en forgyldt Statuette af en ung Pige paa en Söile; en forgyldt Træ-Sofa, et Medusahoved, nogle forgyldte Kroge (*κάμπη*), en Hest, en Grif, Fordelen af en Grif, nok en Grif, et Lövehoved, en Blomsterkjæde, en Slange, Altsammen forgyldt; en forgyldt Hjelm, 15 forgyldte Træskjolde, 8 Bænke af chiisk, 10 af milesisk Arbeide, 9 Huggertes

¹⁾ Der nævnes i det Bevarede kun 1 *ἀργυρίς*, vog 192 Dr.; det er min Gisning, at de i Slutningen af Listen opførte 213 Dr. ogsaa tilhøre en *ἀργυρίς*.

²⁾ I Indskrifterne efter Euklid staaer der endnu tydeligere: *ὅν ἡ Νίκη ἔχει ἢ ἐπὶ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγάλματος*; s. Böckhs Staatsh. 2te Ausg. II, S. 297, Indsk. 9, Lin. 6-8.

³⁾ *Λείον περιχρυσόν* er vel et glat Stykke Metal, der er overtrukket med Guld, for at skulle udgives for en Guldklump, som ovfr. *χρυσίον ἄσημον*. Uagtet dette Stykke var falsk, blev det dog for en Ordens Skyld opbevaret, ligesom i Indskrifterne efter Euklid: *στατήρες κίβδηλοι*.

(*ξίφομαχαιραι*), 5 Sværd, 16 Brystharnisker, 51 Skjolde med Skjoldemærker paa, 41 Skjolde med glat Kobberbeklædning, 8 Lænestole, 4 almindelige Stole, 9 Klapstole, 1 forgyldt Lyre, 4 Elfenbeens Lyrer, 8 Lyrer, et Bord med Elfenbeens-Indlægning¹⁾, 3 Kobberhjelme, 12 Sofabeen med Sölvbelægning, et rundt Skjold (*πέλινη*), 2 forgyldte Træskjolde, en forgyldt Sabel, et Elfenbeens Foderal med Guldbeslag, indsendt af Methymnæerne, et gyldent Skjold med Skjoldmærke fra Lesbos²⁾, et Illyrisk Kobberkar (? *χαλακοῦν*) fra Lesbos, en Onyx indfattet i en Guldring.

Hvor ligger nu dette Parthenon, hvor saa mange forskjelligartede Gjenstande vare samlede? Naar man seer paa Templets Plan, synes kun eet Svar muligt. Det er hverken Pronaos eller Hekatompedos; Opisthodomien er det naturligviis heller ikke; der bliver altsaa kun den fjerde Deel tilbage, Skatkammeret, hvis Navn vi netop søge. Dette blev fremsat i mit ovenfor anførte Program, og Böckh finder sig nødsaget til at indrømme, at der er Adskilligt, der taler derfor³⁾, men fastholder ikke desmindre sin tidligere Mening. Efter denne er Parthenon kun en Deel af Hekatompedos; det skal være den Deel, hvor Phidias' Statue stod, og den skal ved Skranker eller ved et Gitter have været adskilt fra det Övrige. Bötticher har paa sin Plan⁴⁾ angivet et saadant Indelukke, naturligviis efter egen Gisning, og ikke efter antike Spor; thi de Spor, man har fundet af et Bronze-gitter, ligge ikke hvor han sætter det, men lige foran eller snarere rundt omkring Altaret.⁵⁾ Jeg vil ikke tale om det Uskjønne i en saadan Afdeling, ikke om, at dette ved et saadant Gitter afsondrede Rum dog ligefuldt vedblev at være en Deel af Hekatompedos, og at det var besynderligt at holde særegne Lister derover, ja mere end besynderligt i et Inventarium over Hekatompedos ikke udtrykkelig at anføre, at denne Deel var regnet fra; men jeg vil spørge, om det er muligt at tænke sig alt dette Skramlerie af Vaaben, Meubler og Stykker af Meubler opstillet omkring Gudindens Statue. Dette Spørgsmaal vil dog sikkert hverken Böckh eller Ross eller Bötticher besvare bekræftende. „Men“, siger Böckh, „*Παρθενών* betyder jo „Jomfruburet“, „Jomfruens Bolig“. Jomfruen maa altsaa have staaet der; man kunde dog ikke falde paa at kalde den Deel af Templet „Parthenon“, hvori Statuen netop ikke stod.“ Men, naar vi nu ved antike Vidnesbyrd kunne godtgjøre, at det virkelig var saaledes, og at Statuen virkelig ikke stod i Parthenon, men i Hekatompedos — hvad saa? Følger saa ikke deraf, at den Slutning, man uddrager af Navnets

1) Dette er omtalt ovfr. S. 200.

2) Det er ikke af massivt Guld, thi Vægten er ikke angivet.

3) Böckhs Staatshaushaltung der Athener, 2te Ausg., S. 577, Not. c: „es lassen sich allerdings dafür einige Gründe anführen.“

4) Böttichers Tektonik Pl. 22, Nr. 2.

5) S Penrose Pl. 3.

Etymologie er overilet? Og dette lader sig godtgjøre. Det følger ikke alene af Inventarierne over Parthenon, der saa bestemt vise, at dette Rum var et Magazin, for ikke at sige et Pulterkammer, men ogsaa af Inventarierne over Hekatompedos. Der fandtes jo (s. ovenfor S. 213, Anm. 2) den Krands, som Seirsgudinden paa Jomfruens Haand havde paa; altsaa stod Jomfruen der. Men hvorledes skulle vi da forklare Navnet *Παρθενών*, og hvorfor blev Skatkammeret kaldt saaledes? Ingen vilde kunne for- tænke mig i, om jeg sagde, at det forholdt sig med dette som med saa mang- foldige andre græske Ord: Betydningen er sikker; men hvorledes denne er opstaaet, er ikke klart. Dog lad os dvæle et Öieblik ved dette Spørgsmaal. Det kan ikke næg- tes, at Parthenon hos de græske Forfattere er det almindelige Navn for hele Templet, medens Indskrifterne indskrænke det til en Deel deraf. Det forholder sig altsaa med dette Navn ligesom med Hekatompedos, og der spørges, hvilken Betydning der er den oprinde- lige. Er det fra först af Navnet for hele Templet? Saa maatte vi antage, at allerede det af Perserne brændte Tempel havde heddet saaledes; men Herodot kjender, som ovenfor (S. 207) bemærket, intet saadant Egennavn. Vi maatte fremdeles antage, at det Rum, hvori de optegnede Gjenstande laae, ikke havde havt noget eget Navn, og at man derfor kun i Almindelighed havde sagt om dem, at de vare „i Templet“; men saa havde det dog aabenbart været rimeligere at sige, at de vare „i Opisthodomien“, saaledes som man ogsaa senere pleiede (ovfr. S. 209). Det eneste Sandsynlige er, at Parthenon fra först af var Navnet paa Skatkammeret, men meget snart i den almindelige Tale brugtes om hele Templet, ganske ligesom Hekatompedos oprindelig var Cellen, men siden brugtes om hele Templet. Ja selve Benævnelser *Παρθενών* stemmer daarlig med Böckhs Forklaring; thi efter Analogien af de andre Ord, der endes paa *ών*, skulde det betyde „et Huus for Jomfruer“, i Fleertallet¹⁾, og ikke for den ene guddommelige Jomfru. Det synes ikke synderlig smagfuldt at kalde hendes Tempel saaledes. Et Jomfrubuur er et aflukket Rum, hvortil ingen Fremmed stædes Adgang. Naar Pallas Athene træder frem for sit Folk i al sin Stor- hed, staaer hun ikke i et saadant Buur. Men jeg kan tænke mig, at man forestillede sig hende trædende frem *foran* sit Huus; jeg kan tænke mig, at Forbundets Penge, der sattes under Gudindens umiddelbare Beskyttelse, sagdes at skulle gjemmes „i hendes Jomfrubuur“; og jeg kan let tænke mig, at dette Navn, Jomfruburet, derfra blev overført paa hele Templet. Eller have vi maaskee ikke positive Beviser for, at Skatkammeret er blevet kaldet *Παρ- θενών*? Böckh anfører selv et saadant²⁾; i en af de ældste Indskrifter udbetales der Penge

¹⁾ S. Buttmanns Ausführliche griechische Sprachlehre II, S. 327.

²⁾ Böckh: Staatshaush. 2te Ausg. I, S. 577. — Den anførte Indskrift staaer i Corp. Inscript. Nr. 145; Lin. 13: ἐξ τοῦ Παρθενώνος. Staatshaush. 2te Ausg. II, S. 68, cf. S. 70, Lin. 25.

„fra Parthenon“; men han henfører ogsaa dette til Rummet umiddelbart omkring Gudebilledet. Altsaa skulde vi ogsaa tænke os Pengekister staaende der! Jeg troer ikke, at nogen af mine Læsere vil følge ham i denne Henseende. Hvad der bevæger ham til at antage dette, er den Betragtning, „at man dog ikke kan forudsætte, at der i samtidige officielle Documenter, hvori man maa antage en fast Terminologie, dog alligevel skulde være brugt to forskjellige Navne, Parthenon og Opisthodomos, om det samme Rum“. Men dette skulle vi heller ikke forudsætte. Tværtimod i de samtidige Indskrifter bruges Opisthodomos kun om den bageste Söilehalle, hvor Kasserernes Comptoirer vare, og Parthenon om det indenfor liggende Rum, hvor Pengekisterne og forskjellige af Templets mere eller mindre kostbare Eiendele gjemtes. Først efter den peloponnesiske Krig blev *Παρθενών* i daglig Tale brugt om hele Templet, og *Ὀπισθοδόμος* ikke blot om Söilehallen, men og om det indre dertil hørende Rum. At Parthenon i de samtidige Indskrifter er et Magazin, have vi seet; hvad Opisthodomos er, see vi i den bekjendte attiske Folkebeslutning fra Aar 420 om Tilbagebetalingen af de Penge, Staten havde laant fra forskjellige Templer. Der staaer¹⁾, „at der skulde udvælges Kasserere for disse Penge, til at forvalte dem i Opisthodomos paa Borgen, efter Evne og Samvittighed“, og i Indskriften paa Bagsiden af den samme Marmorblok²⁾ „at Athenas Penge skulle forvaltes til Høire i Opisthodomos, men de andre Guders til Venstre.“ Det er aabenbart Comptoirerne, der tales om. Og naar det i den først anførte Indskrift strax efter hedder³⁾, „at disse Kasserere skulle aabne og lukke Opisthodomos Dørre, og forsegle dem sammen med Athenas Kasserere“, da menes derved rigtignok efter al Sandsynlighed den store Dør, som fører fra Opisthodomos til Skatkammeret, og denne kunde vistnok med Rette kaldes Døren til Parthenon, men den kan ogsaa meget godt kaldes Opisthodomos Dør. Dette er det eneste sikkert Vidnesbyrd, vi have fra Tiden for Athens Erobring.⁴⁾ Kort efter denne, i Inventariet over Templets Kostbarheder fra Aar 398⁵⁾, finde vi Opisthodomos nævnt som

1) Böckh, Corp. Inscript. n. 76. Rangabé, Antiquités Helleniques n. 118, Lin. 15 ff. Böckh, Staatshaush. II, S. 203 (54 i 2den Udg.). *Οὗτοι δὲ ταμειρόντων ἐμ πόλει ἐν τῷ Ὀπισθ[οδό]μῳ τὰ τῶν θεῶν χρήματα ὅσα δυνατόν καὶ ὅσιον.*

2) Rangabé, Côte opposée Lin. 22 ff. Böckh, Staatshaush. 2te Ausg. S. 56 ff. *ταμειρέσθω τὰ μὲν τῆς Ἀθηναίας χρήματα [ἐν τῷ] ἐπὶ δεξιὰ τοῦ Ὀπισθοδόμου, τὰ δὲ τῶν ἄλλων θεῶν ἐν τῷ ἐπὶ ἀριστερῷ.*

3) Lin. 16 f. *καὶ συνανοηγόντων καὶ συγκλειόντων τὰς θύρας τοῦ Ὀπισθοδόμου, καὶ συσσημανέσθω τοῖς τῶν τῆς Ἀθηναίας ταμείαις.*

4) Böckh har rigtignok meent at finde endnu et Sted, nemlig i Udgiftsregnskabet fra Ol. 88,3 — 89,3 = 426 — 22; s. Rangabé Ant. Hell. n. 116-17; Böckh i Abhandlungen d. Kgl. Akademie d. Wissensch. zu Berlin 1846, S. 378 ff., Lin. 19-20. Men hans Supplement ἐξ Ὀπισθοδόμου er meget tvivlsomt. Det er neppe muligt, at denne Kasse, der jo dog var Hovedkassen, saaledes skulde nævnes et enkelt Sted, som var det noget ganske Særegent, at man tog Pengene af den.

5) Böckh, Corp. Inscript. n. 150, Lin. 22 ff.; Staatshaush. II, S. 307 ff. (262 ff. i 2den Udg.).

et Sted, hvor der opbevaredes Klæder, Smykker og allehaande Smaating i Kister. I det bevarede Stykke tælle vi 5 saadanne Kister, men der kan naturligviis have været mange flere. Eet af de optegnede Stykker fandt vi 20 Aar tidligere opbevaret i Parthenon; det er det Elfenbeens-Federal med Guldbeslag, som Methymnærerne havde indsendt. Der er Intet i Veien for; at dette Stykke kan være blevet flyttet fra Skatkammeret ud i den foranliggende Söilehalle; men jeg vover heller ikke at nægte Muligheden af, at man allerede den Gang har indbefattet Skatkammeret med under Navnet Ὀπισθοδóμος. I intet af begge Tilfælde beviser dette Noget imod den sikke Terminologie i de 20 Aar ældre Indskrifter.

Betragte vi dette storartede Tempel nærmere, er Indretningen af alle de ydre Dele, Peristylen, Pronaos, Opisthodomien, ja selv af Skatkammeret, ganske klar; men desto mere tvivlsom synes Indretningen af den vigtigste Deel, Cellen. Hine Dele ere nogenlunde bevarede; denne er aldeles ödelagt, og kun nogle sparsomme Spor, som med Flid maae opsöges, minde om det Oprindelige. De Beskrivelser, vi have af Templets Udseende för Bombardementet 1687, hidröre ikke fra Oldtiden, men fra Middelalderen eller den nyere Tid, da Templet var forandret til en christelig Kirke, og dermed var blevet til noget heelt Forskjelligt. Det er en Vildfarelse, naar man har troet at kunne benytte dem til at give et Billede af det gamle Hekatompedos. Dette er imidlertid langt fra almindelig erkjendt. Vi nödes derfor til at kaste et Blik paa Templets Historie, et Emne, der ogsaa i og for sig frembyder ikke ringe Interesse.

Da Hedenskabet aflöstes af Christendommen, blev Parthenon, ligesom alle andre nogenlunde anelige Templer, forvandlet til en christelig Kirke. Dette kan være skeet i det 5te Aarh., men det kan ogsaa være skeet senere. Den græske Archæolog Pittakis¹⁾ beretter, at der för Frihedskrigen stod fölgende Indskrift paa den sydlige Muur:

ΧΛ' ΜΕΤΑΤΟCΩΤΗΡΙΟΝΕΤΟCΕΓΚΑΙ
ΝΙΑCΘΗΝΑΟCΟΥΤΟCΤΗCΑΓΙΑC
CΟΦΙΑC,

d. e. „Aar 630 efter Frelsens Aar blev dette Tempel fornyet for den hellige Viisdom“. Indskriften existerer ikke mere, og man har opkastet Tvivl om dens Ægthed²⁾; den er imidlertid ikke det eneste Vidnesbyrd om, at Kirkens oprindelige Navn var Agia Sophia; det Samme beretter Pater Babin i det 17de Aarhundrede³⁾. Men

¹⁾ Pittakis, Anciennes Athènes p. 387, citeret af Beulé, Acropole d'Athènes I, p. 58, o. A.

²⁾ Navnlig Bursian i Rheinisches Museum, Neue Folge X, S. 478.

³⁾ S. Laborde Athènes aux XVe, XVIe, XVIIe siècles I, p. 196: Je ne suis entré que dans une des Mosquées d'Athènes, laquelle a été premierement un Temple bâti par les Gentils à l'honneur de la Deesse *Pallas*, avant la venue du fils de Dieu, et en suite dédié par les Chrétiens à la *Sagesse éternelle*.

„den hellige Viisdom“ er i Tidens Løb bleven fortrængt af „Vor Frue“, der udöver et lige saa uindskrænket Herredømme over den græske, som over den latinske Kirke, og alle de andre Forfattere, der omtale denne Bygning, som bestandig vedblev at være Athens stolteste Monument, kalde den „Gudmoders“ eller „den allerhelligste Jomfrues“ Tempel (*ὁ ναὸς τῆς Θεομήτορος* eller *τῆς Παναγίας*). Efter Tyrkernes Erobring blev Kirken gjort til en Moskee. Mohammedanerne bare sig ad her paa samme Maade som ved Sophia-Kirken i Konstantinopel; de toge det herlige Tempel som det var, og indlode sig ikke paa nogen Ombygning. De bortfjernede hvad der nødvendig maatte fjernes; de overkalkede de christelige Malerier og Mosaikker; de tilmurede Reliquienischerne; de borttog Skillevæggen imellem Kirken og Choret (Ikonostasis); de borttoge Altaret, men de rørte ikke Marmortrinene, hvorpaa det stod, eller Tabernaklet, der var opført derover; Spon og Wheler saae endnu dettes 4 Porpyrsøiler med korinthiske Kapitæler, og Himmelen med Vor Frues Billede i Mosaik. Saa tolerante vare de i Bibeholdelsen af det Gamle. De tilføiede de enkelte nye Indretninger, som den mohammedanske Gudstjeneste krævede, den lille Nische, hvori Koranen lægges (Mihrab), der skal vende imod Mekka, d. e. i nærværende Tilfælde imod S. O.; foruden Prædikestolen, som blev bevaret, tilføiede de en ny Læsepult paa den modsatte Side; endelig tilføiede de en Minaré. Denne staaer endnu i det sydvestlige Hjørne af Opisthodomon, og ad dens Vindeltrappe stiger man endnu i al Magelighed op til Templets vestlige Gavl; men for Resten blev Alt, hvad der tilhørte Kirken eller Moskeen, ødelagt ved Venetianernes Bombardement d. 28 Sept. 1687. Tyrkerne havde ikke blot, som sædvanligt, gjemt deres Kostbarheder i Moskeen, men de havde ogsaa samlet et Forraad af Krudt der. En Bombe faldt ned i det, og Templet var en Ruin, hvoraf kun Endestykkerne endnu stode som Minder om hvad det havde været. Det kunde ikke falde Tyrkerne ind at gjenopføre det i sin gamle Skikkelse. Jeg vil ikke tale om, at de ikke havde Kræfter til at udføre et saa mægtigt Arbeide; men de kunde ei engang have Lyst dertil, eller finde det stemmende med deres egen Religions Fordringer. Da den pragtfulde Kirke stod der i al sin Glands, havde de ladet den staae som den var; men, skulde der opføres en ny Bygning, maatte denne orienteres paa mahomedansk Viis; man kunde ikke som før hjælpe sig med at skjære et Hjørne skjævt af; hele Bygningen maatte vende mod S. O. Saaledes opførte Tyrkerne en lille mohammedansk Moskee midt inde imellem Ruinerne af den gamle Tempelcelle. Den er afsat paa Planen hos Stuart og afbildet med paa hans Prospect af Parthenon¹⁾; den er omtalt hos flere Forfattere; thi den stod paa sin Plads lige indtil 1843. Da først blev den nedbrudt, og Iktinos' Tempel skjultes ikke mere af fremmede Bygninger, men kun af sine egne kolossale Ruiner.

¹⁾ Stuart, Antiquities of Athens, Vol. II, P. V og Vol. II, Chapt. I, Pl. I.

Iblandt de Forfattere, der have omtalt og beskrevet Kirken eller Moskeen, maae vi først anføre en ubekjendt Græker fra det 15de Aarh., som har forfattet en kort Beskrivelse af Athen, der bevares i det keiserlige Bibliothek i Wien under Titelen: *τὰ θείατα καὶ διδασκαλεῖα τῶν Ἀθηνῶν*¹⁾. I den sidste Paragraph omtaler han „Guds Moders Tempel, som Apollos og Eulogios opførte for den ukjendte Guddom“. Man seer, den historiske Overleverings Traad er afskaaret; de forvirrede Sagn, der fortaltes iblandt det uvidende Folk, hentede al deres Næring fra det Nye Testamente. Saa nær det derfor ligger at tænke sig, at de to nævnte Bygmestere kunde være dem, der havde indrettet Templet til en christelig Kirke, tør vi dog ikke vove at opbygge nogensomhelst Gisning paa et saa falsk Grundlag. Vi ville skjænke Forfatteren al hans historiske Lærdom, og kun lytte til hans Beskrivelse af hvad han saae med sine egne Öine. Han taler om Templets Störrelse, om dets herlige Marmor, om Stenenes udmærkede Sammenföining, om de store Söiler. Alt dette see vi endnu idag og kjende det nok saa godt som han. Dernæst beskriver han det Indre, og giver os en Forestilling om noget saare Pragtfuldt; men her er han desværre næsten uforstaaelig, hvorfor Skylden deels falder paa ham selv, deels paa Afskriveren. Zygomas²⁾ og de Andre, der i den nærmest fölgende Tid omtale Templet, dvæle kun ved dets Ydre. Det Samme gjælder ogsaa tildeels om den franske Jesuit, Pater Babin³⁾, som i Aaret 1672 forfattede en Beskrivelse af Athen til Abbé Pecoil, der var Skriftefader hos Ludvig den Fjortendes Gesandt i Konstantinopel, Marquien af Nointel. Man har beklaget, at denne fortræffelige Forfatter, der i mange Aar havde opholdt sig i Athen, og hvis Kundskab til Sagen var forbundet med et saa klart Öie og saa sundt Omdömmе, ikke har dvælet længere ved Kirkens Indre; men havde man læst hans Skrift med større Nöiagtighed, vilde man have seet, at han havde gode Grunde dertil, og at han i Virkeligheden giver os Alt, hvad vi behöve. Man har sögt at finde Erstatning hos Italieneren Cornelio Magni, der var Attaché ved det samme franske Gesandtskab; men han forfattede sin Beskrivelse af Athen först tyve Aar efter sit Ophold der⁴⁾, og er derfor, som man maatte vente, baade fattig og upaalidelig. De Förste, der give os en tydeligere Beskrivelse af Kirkens Indre, ere Spon og Wheler⁵⁾, som besøgte Athen i Forening Aar 1675.

1) *Anonymus Viennensis*, först udgivet af Ross 1840 i Wiener Jahrbücher der Literatur, 90 Bd., og paa ny i hans Archäologische Aufsätze S. 253; senere af Laborde, Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles, Vol. I, p. 17 ff., med et fuldstændigt Facsimile af Haandskriftet.

2) *Theodoros Zygomas*, Protonotarius ved Metropolitankirken i Konstantinopel, er Forfatter til et Brev, som Martinus Crusius udgav 1584 i sin Turcogræcia, Lib. VII, Cap. 10. S. Laborde Athènes I, p. 55 f.

3) *Babins* Brev blev udgivet af Spon i hans Relation d'Athènes 1674. Det er paa ny udgivet af Ross i Hellenica S. 75 ff. og af Laborde, Athènes I, p. 185 ff. Parthenon omtales p. 196 ff.

4) S. Laborde, Athènes II, p. 108 f.

5) Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait es années 1675 et 1676 par *Jacob Spon*, docteur medecin aggregé à Lyon, et *George Wheler*, Gentilhomme Anglois. Lyon 1678, 3 Bind, 8vo.

Deres Beskrivelse er rigtignok noget vildledende, fordi de gik ud fra den falske Forudsætning, at de saae Bygningen i dens oprindelige Skikkelse og ikke i en heelt omvendt og ombygget Form; men naar man læser dem med Kritik og seer bort fra de forkeerte Benævnelser og vrangte Slutninger, der følge af hiin Grundvildfarelse, er man dog i Stand til at danne sig et taaleligt Billede af Kirken. Spon var en lærd Mand for sin Tid, men han havde ikke lagt Mærke til den Hovedforskjel imellem det hedenske Tempel og den christelige Kirke, at hiint skulde have sin Indgang fra Öst af, hvorimod denne skulde have sin fra Vest, saa at man, naar man indrettede et Tempel til Kirke, altid var nödt til at vende det Hele om, og gjöre Bagsiden til Forside. Derfor meente han, og Wheler med ham, at see Athenas Födsel afbildet over den vestlige Gavli i Stedet for over den östlige; derfor kaldte de det gamle Skatkammer for Pronaos, og de havde ingen Ahnelse om, at den store Dör, hvorigjennem de traadte ind i Kirken Hoveddeel, ikke var antik, eller om, at hele denne Deel af Templet overhovedet var aldeles ombygget. De indsaae nok, at Chornischen var opført af de Christne, og at den gjennemsigtige Marmorplade over samme, der gjorde Tjeneste som Vindue, og kastede hiint vidunderlige röde Skjær ind i Kirken, skrev sig fra samme Tid; men for Resten antog de, at baade Söilerne og Loftet var, som Iktinos havde villet. De fleste af disse Vildfarelser ere nutildags almindelig erkjendte; kun den sidste har endnu sine Tilhængere. Og dog er den ikke mindre öiensynlig end hine. Jo mere vore Forestillinger om de græske Templer klare sig, desto mere ville vi see, at der behövedes andre Forandringer, naar man vilde gjöre Kirker af dem, end den blotte Omskiften af For og Bag. Det er værdt at lægge Mærke til, at de nyere Lærde, om de endog dele Spons Vildfarelse i denne Henseende, dog ikke have samme Mod som han til at uddrage de nödvendige Consequentser deraf. Kirken var, som han saae den, temmelig mörk, ligesom de fleste græske Kirker; det eneste Lys, den modtog, kom igjennem det ovenfor omtalte Vindue over Choret. Dette var imidlertid först anlagt af de Christne; det hedenske Tempel havde altsaa, sluttede han, været ganske mörkt. Men dette undrede ham slet ikke; det vilde tvertimod have undret ham, om han havde seet Vinduer her; thi han var saa overbeviist om, at de Gamles Templer i Regelen havde været mörke, at han selv antog Aabningen i Kuppelen paa Agrippas Pantheon for at hidröre fra den Tid, da den blev indrettet til Kirke. Han meente, at Mörket havde noget Höitideligt og Ærefrygtindgydende ved sig, og at Lampeskinnet havde egnet sig særdeles for Grækernes Fester. Dette var consequent; men jeg tvivler paa, at disse Meninger nutildags deles af Nogen. Phidias' chryselephantine Statuer kunne ikke have været udförte for at staae i Mörke, eller rettere, de kunde slet ikke blive til, hvis Templet ikke var tilbörlig

Parthenon er omtalt Tom. II, p. 142 ff. — A Journal into Greece, by *George Wheler*, Esq., in company of Dr. *Spon* of Lyons. London 1682. Fol. Parthenon er omtalt p. 360 ff.

oplyst, thi de ere naturligviis udførte paa Stedet selv. Dette er ogsaa erkjendt af Ross, der dog kommer Spon nærmere end nogen Anden. Han antager rigtignok, at Cellen ikke har modtaget andet Lys, end det, der faldt ind igjennem Dörren fra Pronaos, men han har den faste Tro, at dette 100 Fod dybe Rum virkelig kunde oplyses tilstrækkeligt paa en saadan Maade, Noget, han neppe vil faae nogen forstandig Læser til at indrømme, trods alle de Beregninger, han anstiller. Skulde Nogen behöve en udförligere Gjendrivelse deraf, ville vi henvise ham til Böttichers Modskrift¹⁾. Det kan ikke nægtes, at hvis det samme Tag, der dækkede Kirken, ogsaa havde dækket den gamle Hekatompodos, havde denne været saare mørk, og, vil man ikke antage det Sidste, maa man ogsaa benægte det Første. Men en nærmere Betragtning af Kirkens Indre vil give os positive Beviser for, at der er foregaaet en fuldstændig Ombygning.

„Inde i Templet“, fortæller Spon, „seer man heelt omkring Rummet to Rækker Marmorsöiler, der danne et Slags Gallerie. Der ere 23 foroven og 22 forneden, thi man har ingen sat foran Dörren, for ikke at spørre Adgangen.“²⁾ Udtrykket „heelt omkring“ er unöiagtigt; thi Söilegangen gik kun langs med de tre Sider af Moskeen. Imellem de to östligste Söiler havde den brogede Ikonostasis med sine pragtfulde Jaspissöiler strakt sig; Tyrkerne, der borttogte denne, satte naturligviis intet Söilegallerie i Stedet, men lod Rummet aabne sig frit lige til den östlige Ende. Stuart var desværre ikke i Stand til at optage nogen nöiagtig Plan af Cellen, thi en stor Deel af den var dækket af den Moskee, man havde opført inden i den. Han udmaalte og afsatte de Söilebaser, der laae udenfor Moskeen, og udførte det Övrige efter de af ham antagne Symmetriens Love. Han antog, at Fordybningen i Cellens Midte var lige langt fjernet fra alle 4 Vægge, og førte i Overeensstemmelse dermed Söilegangen omkring ogsaa paa den 4de (östlige) Side. Derved fik han imidlertid ikke, som Spon tæller, 22, men 26 Söiler. Feilen ligger hos Stuart; de 4 östlige Söiler, som han afsætter paa sin Plan³⁾, have aldrig været der. Ligesom man ikke kan bebreide den fortjente engelske Architect denne Feil, der kun havde sin Grund i det mangelfulde Materiale, lige saa lidt kan man undre sig over, at han ansaae de ioniske eller korinthiske Baser, han forefandt, for de oprindelige. Ingen nærede nogen Tvivl i denne Henseende, för Moskeen blev nedbrudt, og det viste sig, at det var ikke saa. Ved Siden af de ioniske Baser opdagede man nemlig hist og her paa Marmorgulvet Spor af

¹⁾ C. Bötticher: Die Hypäthraltempel auf Grund des Vitruvischen Zeugnisses, gegen Prof. Dr. L. Ross. 1847. 4to, navnlig S. 52 ff.

²⁾ Spon II, p. 155: Au dedans de ce Temple on void tout autour deux rangs de colonnes de marbre, qui font une manière de gallerie. Il y en a 23 en haut et 22 en bas, parce qu'on n'en a pas mis devant la porte, pour ne pas embarrasser le passage.“ Laborde, som anfører dette Sted II, p. 11, tilføier, at den sidste Bemærkning indeholder en Feil, som er en Følge af Forf.s Grundvildfarelse om Parthenons Orientering. Tvertimod den er saa rigtig og nöiagtig som muligt.

³⁾ Stuart: Vol. II, Chapt. 1, Pl. 2.

ældre, doriske Söiler ¹⁾. Det var kun hist og her, at Riflernes Contourer viste sig, men det var mere end tilstrækkeligt til at vise, at Cellen oprindeligt havde haft doriske Söiler, og det Indre af Hekatompodos baaret den samme Charakter, som det Ydre; det var nok til at bestemme, at der vare 9 Söiler i hver Række, at deres Gjennemsnit beløb sig til 3,656 engl. Fod, og Afstanden imellem deres Midtpunkter til 8,56, samt at de kun havde haft 16 Rifler hver. I Overeensstemmelse med det ringe Antal Rifler tør vi neppe tillægge dem en større Höide end $5\frac{1}{2}$ Gange det nederste Gjennemsnit. Söilernes Höide vilde da blive 20,108 engl. Fod, d. e. ikke engang den halve Höide af Cellen. Der har altsaa været endnu en Række Söiler ovenpaa, saaledes som vi see i det store Tempel i Pæstum, som vi af Pausanias vide, at det var Tilfældet i Zeus-Templet i Olympia ²⁾, og som vi læse hos Vitruv, at det var i alle hypæthrale Templer. ³⁾

Skjönt det saaledes først er Opdagelsen af de oprindelige Söilers Spor, der har givet et sikkert Udgangspunkt for Templets Restauration, er det dog langt fra, at denne Opdagelse er benyttet tilbørligt. Der er vel Ingen mere, der tvivler om, at de oprindelige Söiler vare doriske; men Mange kunne dog ikke rive sig løs fra den Tanke, at Spon og Wheler have seet Templet med dets oprindelige Söiler. Saaledes Beulé ⁴⁾, der mener, at de ioniske Baser, som nu sees, ere opsatte efter Explosionen 1687, da man vilde gjenopreise den ödelagte Moskee. Men vi have jo ovenfor seet, at Tyrkerne foretrak at opbygge en mindre Moskee paa en Deel af det ödelagte Tempels Grund. At Parthenon ikke blev restaureret efter 1687, maa gjælde som en historisk Kjendsgjerning, saalænge indtil Nogen kan eftervise et nyt Bombardement, der har ödelagt denne nye Moskee og gjort Opførelsen af en tredie nödvendig. Og hvorpaa støtter man denne forunderlige Mening? Paa Cornelio Magni, der fortæller, at han saae doriske Söiler inde i Templet. ⁵⁾ Men vi have allerede gjort opmærksom paa, at denne Forfatter er saare upaalidelig. Her har han aabenbart husket feil; thi vi have ældre og sikkrere Vidnesbyrd om, at Kirkens Söiler ikke vare doriske. Anonymus Viennensis ⁶⁾ fortæller, „at Söilernes Hoveder vare udskaarne i Form af Palmer“, og tilføier, „at de vare omgjorte“, saa at ei engang han har troet, at de stode

1) S. Kunstblatt 1843, Nr. 12. Söilerne ere rigtigt afsatte paa Paccards Plan i Beulés Acropole II og hos Penrose.

2) Pausan. V, 10, 3 (10): *Ἐσθήκασιν δὲ καὶ ἐν τῷ τοῦ ναοῦ κίονες, καὶ στοιὰ τε ἔνθον ὑπερῶσι, καὶ πρόσθοδος δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ ἄγαλμά ἐστι.*

3) Vitruv III, 2, 8: Hypæthros — habet — interiore parte columnas in altitudine duplices, remotas a parietibus ad circuitionem, ut porticus peristyliorum.

4) Beulé, Acropole II, p. 38 ff.

5) Cornelio Magni p. 63: Dividesi il tempio interiore in tre navi: le due collateralì assai anguste, quella di mezzo ampiissima, spartite da colonne. Gli architravi e capitelli risaltano in ordine dorico.

6) Anonym. Viennensis 11. *Κεφαλὰὶ δὲ τῶν κίωνων κεκολλημέναι διὰ γλυφῆς σιδήρου εἰς σχῆμα φοίνικος· εἰσὶ δὲ μεταπεποιημέναι.*

der i deres oprindelige Skikkelse. Hertil kommer, at et af disse Kapitæler skal være fundet mellem Templets Ruiner.¹⁾

Men, har man taget de gamle Söiler bort og sat nye i Stedet, har man naturligviis ogsaa lagt et nyt Loft. Ross mener rigtignok det Modsatte²⁾. „De Bygmestere“, siger han, „som fik det Hverv at omskabe de hedenske Templer i Athen til christelige Kirker, have ikke manglet Mod og Dristighed til at tage de gamle Söiler bort under Loftet, og midlertidig erstatte dem ved Stötter af anden Art“. Uden at benægte Muligheden af en saadan Fremgangsmaade, skjönt denne langt fra er beviist ved hans Henviisning til Ares- (d. e. Theseus-)Templet, hvor man slet ikke har gjort noget Lignende, tør jeg dog tröstigt sige, at det er höist usandsynligt. Der findes heller ikke nogen Grund til en saadan Antagelse. Den anonyme Grækers Beskrivelse har endnu Ingen forklaret tilfredsstillende.³⁾ Spon og Wheler dvæle ved det herlige, antike, casseterede Marmorloft over Peristylen; men Loftet over Kirken selv omtalte de ikke.⁴⁾ Det synes rigtignok, at de troede, det var antikt; men skulde dette være en Grund for os til at troe det Samme, maatte vi jo ogsaa gjøre Templets Bagside til dets Forside, og Kekrops i den vestlige Gavl til Keiser Hadrian. Pater Babin roser Bygningens prægtige Marmorlofter, og fremhæver især eet „paa Grund af, at det var heelt smykket med ligesaa mange smukke Figurer, som der var Plads til, indgravede i Marmor.“⁵⁾ Efter hele Sammenhængen i hans Beskrivelse maa dette enten angaae den ydre Peristyl, eller en af de indre Söilehaller, Pronaos og Opisthodom. Han gaaer derefter over til at omtale det gamle Skatkammer, der for ham er Kirkens Vestibule⁶⁾, og omtaler „dets flade Loft, der ligner et rigt Gulv eller et pragtfuldt tavlet Bræddeloft; thi man seer lange Stykker Marmor, der synes lange og tykke Bjælker,

1) Allgemeine Bauzeitung 1854, S. 115.

2) Ross, Archäologische Aufsätze I, S. 279.

3) Anon. Vienn. 11. Fortsættelsen af det nylig anførte Sted: *Καὶ τούτων ὑπερθεῖν δοκοὶ ἐκ μαρμάρου πεποιημένοι (γρ. αι) λευκοῦ τοῖς τεῖχεσι καὶ τῷ τείχει (?) προσκολλώμενοι (γρ. αι), πλάκας κεκολλημένας ὑπεράνωθεν ἔχοντες (γρ. ἔχουσαι), καὶ εἰς ὁμοίωσιν ὁμοίωμα ἢ τούτων ἐπιφαίνεται ζόρτωσις.*

4) Spon. II, p. 157: „Le couvert du Temple étoit de grandes pierres quarées à compartiment, et l'on en void encore quelques-unes en bas, qui sont tombées“. Tydeligere er Wheler p. 364: „This Temple was covered outwardly with great Planks of Stone, of which some are fallen down and are to be seen in the Mosque“. Ross (Archäol. Aufsätze S. 278) tilføier rigtignok til Ordet: „outwardly“ den Anmærkning: „er meint aber im Innern“; men denne Conjectur forekommer mig mildest talt noget dristig.

5) S. Laborde, Athènes I, p. 196 f.: „Entre toutes les voûtes, qui sont de marbre, il y en a une, qui est la plus remarquable, à cause qu'elle est toute ornée d'autant de belles figures gravées sur la marbre qu'elle en peut contenir.“

6) Smstds. p. 197: „Le vestibule est long de la largeur du Temple et large environ de quatorze pieds, au dessous du quel il y a une longue voûte plate, qui semble estre un riche plancher ou un magnifique lambris; car on y void de longues pièces de marbre, qui soutiennent d'autres grandes pièces de même matière, ornées de diverses figures et personnages de marbre avec un artifice merveilleux.“

som bære andre store Stykker af samme Stof, prydede med forskjellige Figurer og Personer i Marmor, udførte med beundringsværdig Konst.“ De sidst omtalte Figurer ere formodentlig Frisen over Opisthodomien; i det Foregaaende gjenkjende vi tydelig Beskrivelsen af det antike Loft; det er saaledes som vi kjende det fra Propylærne. Ogsaa Spon og Wheler omtale det gamle Loft i dette Rum, og tale om hvorledes en af de lange Loftsbjælker var knækket, og Tyrkerne havde støttet den ved en plump muret Pille. Hvor Pater Babin kommer til at beskrive den egentlige Kirke¹⁾, omtaler han ikke Loftet med eet Ord, aabenbart fordi det ikke var antikt; her var ingen lange Marmorbjælker, ingen herlige Relieffer; det var et almindeligt byzantinsk Loft. Strax i Begyndelsen af sin Beskrivelse af Kirken underretter han os om, at det var en treskibet Basilika: „man seer tre Rækker Hvalvinger, som bæres af meget høie Marmorsöiler, nemlig Hovedskibet og de to Sideskibe. Men“, tilføier Babin, „jeg har bemærket, at de indre Mure ikke ere heelt af Marmor, men kun bedækkede med en Skal af store Marmorstykker. Paa nogle Steder i de övre Gallerier ere disse faldne ned, saa at man seer Muurstenene, der vare bedækkede dermed.“²⁾ Der staaer det jo med rene Ord, at Kirkens Indre var en byzantinsk Muursteensbygning med Marmorbeklædning.

Dette Vidnesbyrd stemmer saa fortrinligt som muligt med Opdagelsen af de doriske Söilespor under de ioniske Baser. Det er klart, at baade Söilerne og Loftet i den christne Kirke ere blevne heelt nye, og at de Beskrivelser, der gives os af Kirkens indre Indretning, Intet bevise med Hensyn til det helleniske Tempel. Fordi der i Kirken var en stor Dör imellem Forhallen og Hovedkirken, deraf følger ikke, at den samme Dör i Oldtiden forbandt Hekatompedos med Skatkammeret; tvertimod: nu ere alle de Lærde enige om, at denne Dör, hvis plumpe Spor have ridset Marmorgulvet, först skriver sig fra de Christne; den var en nödvendig Betingelse for, at Templet skulde kunne bruges som Kirke. Paa samme Maade sige vi: fordi Kirken havde en Söileomgang langs med de tre Sider, deraf følger ikke, at Hekatompedos havde det; tvertimod: det vil strax vise sig, at den kun har havt to Söilerader langs med de to lange Sider; de 4 vestlige Söiler tilhøre alene den christelige Kirke. Jeg vil i denne Henseende ikke lægge Vægt paa, at her

1) Smstds. p. 199: „Toutes les beautés de ce Temple que je viens de décrire, sont des ouvrages des anciens Grecs Payens. Les Atheniens ayant embrassé le Christianisme changerent ce Temple de Minerve en une église du vray Dieu etc.

2) Laborde, Athènes I, p. 196: „On y void trois rangs de voutes soutenues de fort hautes colonnes de marbre, savoir la nef et les deux ailes. — Mais j'ay pris garde, que ses murailles par dedans sont seulement encrouütées et couvertes de grandes pieces de marbre, qui sont tombées en quelques endroits dans les galeries d'en haut, où l'on void des briques et des pierres, qui étoient couvertes de marbre.“

ingen Spor af de oprindelige Söiler ere fundne¹⁾; de kunde være afslidte i Tidens Løb; men Sagen er, der kan ingen have været; Hjørnesöilens Centrum vilde komme i en Afstand fra den nærmeste Söiles af 9,518 engl. Fod, medens Afstanden imellem de andre Söilers Centra kun er 8,56. Et saadant Misforhold er aldeles utænkeligt, og ei engang de Architekter, der indrettede Templet til Kirke og tilföiede de omtalte Hjørnesöiler, have fundet sig deri. Alle Söilerne bleve rykkede en Fod længere mod V., og de nye Söilers Centra kom ikke til at falde sammen med de gamles, men til at ligge i deres Peripherie.²⁾ Den franske Architect Paccard og efter ham Penrose have ogsaa fölt Umuligheden af at anbringe Söiler i Hjørnerne, og i deres Restauration af Templet sat Muurpiller i Stedet. Dette bekræftes ved Betragtningen af Gulvet, der, takket være Stenenes store Tykkelse, endnu for Størstedelen er bevaret. De penteliske Marmorkvadere, hvoraf det bestaaer, ere skaarne med den største Regelmæssighed, og deres forskjellige Störrelse nöiagtig beregnet efter den forskjellige arkitektoniske Omgivelse. Et Blik paa Planen viser, hvorledes Söilernes Midtpunkter falde nöiagtig i Beröringslinien imellem to Gulvfliser; men de to yderste Fliser i hver Række ere længere end de andre, og de derefter fölgende ere igjen meget mindre. Grunden til denne Forskjel viser sig, naar man betragter det sydöstlige Hjørne af Bygningen, hvor Muren endnu er bevaret. Man seer der, at en svagt fremspringende Muurpille eller Pilaster har dannet Forbindelsesleddet imellem Söilerækken og Væggen, og at det er i Overeensstemmelse dermed, at Gulvets Mönster er indrettet. Da nu den samme Tegning gjentager sig ved den modsatte Ende af Söilerækken³⁾, maae vi selvfølgelig forudsætte en lignende Afslutning paa denne Side, eller antage, at en fremspringende Ante ogsaa her har dannet Overgangen fra Söilerne til Muren. Paccard og Penrose, der gik ud fra den urigtige Forestilling, at den vestlige Söilerække var oprindelig, afsatte paa denne Plads en Muurpille med dobbelt Front, eller en Dobbelt-Ante. Der fremkom derved en Söilegang med fiirkantede Piller paa Hjørnerne, Noget som savner al Analogie i den ægte græske Bygningskonst og kun synes at høre hjemme i Ægypten.⁴⁾ Hvorfor gaaer man ikke hellere til det analoge hellenske Exempel, vi have, det store Tempel i Selinus?⁵⁾ Denne Bygning er formodentlig samtidig med

1) Cockerel angav rigtignok at have fundet Spor af den sydvestlige Hjørnesöile, men da han ikke havde nogen Ahnelse om de oprindelige Söiler, maa det naturligviis have været en ionisk Basis ligesom de andre, og have tilhört den christne Ombygning, hvis det ikke er en reen Feiltagelse, som der er Grund til at antage, da netop dette Stykke af Gulvet er forstyrret, s. Penrose Pl. 3.

2) S. Penrose Pl. 3.

3) I det nordvestlige Hjørne er Gulvet aldeles fuldstændig bevaret.

4) S. det vestlige Tempel paa Philæ: Expédition de l'Égypte I, Pl. 20' Guhl u. Caspar, Denkmäler der Kunst I, A, Taf. 4, Nr. 17.

5) Serra di Falco, Antichità della Sicilia II, Tab. 21 ff.

eller lidt yngre end Parthenon. Ogsaa i denne finde vi to Rader Söiler, der löbe paa langs igjennem Cellen, indtil de möde de fremspringende Mure, der danne det Kapel (*Ædicula*, *ἔδος*), hvori Gudebilledet har staaet. Dette Kapel er dybere og smallere, det er mere lukket end den tilsvarende Plads i Hekatompedos imellem de to fremspringende Mure eller Anter, der danne Söileradernes Afslutning imod Vest; men i Hovedsagen er det det samme Motiv: Kapellet med Gudebilledet er anbragt ligefor Hovedindgangen i Flugt med det brede Midtskib, til Höire og Venstre de smallere Sideskibe. Dette har ogsaa Bötticher indseet, hvis Restauration af Parthenon i denne Henseende virkelig har truffet det Rette.¹⁾ Det maa indrømmes, at Gulvet ingen Spor viser hverken af Fodstykket til Statuen eller af de to Mure, der sprang frem paa begge Sider af den; og medens den sydlige Muurs Plads er forstyrret, ligge de Stene, hvorpaa den nordlige Muur og hvorpaa Statuen selv stod, endnu paa deres Plads. Men man finder jo heller ingen Spor af de 4 Söiler, man har antaget her, og Noget maa der dog have været. Man betænke, hvor mange Millioner Födder der i Aarhundredernes Löb ere gaede over disse Stene, og man vil neppe undre sig over, at saadanne Spor kunne være slidte af.

Det vil vistnok heller ikke være muligt i noget antikt Tempel at eftervise en Söileomgang som den her antagne. Söilegangen omkring Hypæthren i Didymæet ved Milet²⁾ ligger ikke i Cellen selv, men foran denne, og hvad Templet ved Phigalia angaaer, er det jo nu almindelig anerkjendt, at den antagne korinthiske Söile inderst i Cellen aldrig har eksisteret. Derimod vil en Anordning som den, vi have antaget af Hekatompedos, ikke blot kunne forsvares ved det selinuntiske Tempel, men ogsaa ved mange andre Analogier, eller rettere ved alle de Templer, hvor Cellens Indre ikke er aldeles forstyrret. Det eneste Sted, hvor Cellen er nogenlunde bevaret, er i nysnævnte Tempel ved Phigalia, et Værk af den samme Iktinos, som opførte Parthenon. Ogsaa her strække de to Söilerader sig kun langs med de to Længdesider; imod V., hvor Gudebilledet stod, var der ingen Söiler. Da Templet var saa lille, fandt man det ikke hensigtsmæssigt at danne Sideskibe eller Gange bagved Söilerne. Disse staae meget nær ved Murene, og ere forbundne med dem ved smaa Mellemvægge. Den skraae Retning, som de to sidste af disse Mellemvægge have faaet, har aabenbart til Hensigt at gjøre den bageste Deel af Cellen til et Kapel for Guden, i Flugt med Midtskibet. Et andet samtidigt eller lidt ældre Tempel, Zeus-Templet i Olympia, er større, og har formodentlig havt den selvsamme Indretning som Parthenon. Der, vide vi³⁾, at Söilerækkerne i Cellen dannede to Sideskibe

¹⁾ Bötticher, *Tektonik der Hellenen* Pl. 22, Nr. 2.

²⁾ S. Texier, *L'Asie Mineure* Pl. 138.

³⁾ Pausan. V, 10, 3 (10). S. ovfr. S. 222.

med Gallerier ovenpaa. Vi vide, at Gulvet foran Gudebilledet var af sort Marmor¹⁾, og ved Udgravningerne paa Stedet ere Levninger af dette sorte Marmorgulv forefundne langt tilbage i Midtskibet.²⁾ Disse ere, saavidt mig bekjendt, de eneste ægte helleniske Exempler, der ere saa godt bevarede, at de kunne afgive noget Vidnesbyrd i denne Henseende; thi det saakaldte Hercules-Tempel i Agrigent³⁾ viser rigtignok en lignende Anordning af Gudebilledets Plads; men det er en romersk Restauration. Det Samme kunde man sige om Jupiters-Templet paa Forum i Pompeii.⁴⁾ Men hvorfor skulde vi ikke kunne benytte ogsaa disse Exempler? Romernes Cultus og Tempel-Indretning afveg vistnok i flere Stykker fra Grækernes; men i det Hele viser den sig dog som saare beslægtet og eensartet dermed, saa at Ingen falder paa at antage nogen Forskjel, hvor vi ikke have Efterretninger om en saadan. Vilde vi derfor beraabe os paa romerske Exempler, kunde vi anføre alle de pompeianske Templer; vi kunde anføre Templet i Ostia, det saakaldte Jupiter-Tempel i Baalbek⁵⁾ o. m. fl. Og hvad er ogsaa naturligere, end at Guden har sin Plads inderst i Cellen? Han skal beherske hele dette Rum, der kun er blevet til for hans Skyld. Hans Tilbedere, der nærme sig til ham, skulle see hans Ansigt; bagved hans Ryg har Ingen af dem Noget at gjøre.

Denne Sag var vist heller ikke nogensinde blevet draget i Tvivl, hvis der ikke havde dannet sig det Sagn, at man i Parthenon havde fundet Pladsen, hvor Phidias' chryselephantine Billede havde staaet, ikke inderst i Cellen, men nærmere ved Midten. Dette Sagn skriver sig, som det synes, fra Cockerel, der paa sin Plan⁶⁾ afsatte en saadan Plads i Tempels Midtrum. Han aftegnede den som en ligesidet Fiirkant; men dette er urigtigt; den er næsten $2\frac{1}{2}$ Gang saa lang som den er bred. Cockerels Feil finder en Undskyldning i, at Størstedelen af denne Plads dengang var skjult af Moskeen; men efter at denne er ryddet bort og den omtalte Plads er bleven aftegnet nøiagtig⁷⁾, burde hiin Vildfarelse med det Samme være forsvundet. Den midterste Deel af Cellen ligger, som bekjendt, en god Tomme lavere end de 15 F. brede Sideskibe mod N. og S. og det lige saa brede Rum imod V. Det er i den bageste Halvdeel af det saaledes fordybede Midtrum, at Marmorgulvet afbry-

1) Pausan. V, 11, 5 (10): Ὅσον δὲ τοῦ ἐδάφους ἐστὶν ἐμπροσθεν τοῦ ἀγάλματος, τοῦτο οὐ λευκῶ, μέλαν δὲ κατασκευάσται τῷ λίθῳ.

2) S. Expedition de Morée I. Pl. 62, A.

3) Serra di Falco, Antichità d. Sicilia III, Pl. 16.

4) Overbeck, Pompeii S. 75.

5) S. Casas, Voyage pittoresque de la Syrie II, Nr. 27.

6) Brøndsted, Voyages et Recherches dans la Grèce II, p. 133, Pl. XXXVIII.

7) S. mit Program de Parthenone ejusque partibus, og Planerne hos Paccard og Penrose. Et mærkværdigt Exempel paa hvor fast de gamle Feil hænge, giver Beulé, der har den rigtige Tegning paa den specielle Plan af Parthenon, men endnu har bibeholdt den urigtige paa Planen af hele Akropolis.

des ved en paatværs for Indgangen liggende rectangulær Plads, som har en Længde af 6,52 Metres og en Bredde af 2,63. Denne Plads er kun brolagt med simple Sandsteen, saa at det er klart, at den har været dækket ved en Forhöining af en eller anden Art. Man har antaget, at det var Fodstykket for Gudindens Statue; men en Bredde af 8 Fod er neppe tilstrækkelig til et Fodstykke for en 39 F. høi Statue, og en Længde af 21 F. er aldeles uforholdsmæssig. Man mener, at Athenabilledet med Slangen paa den ene Side og Skjoldet paa den anden har havt en større Udstrækning i Bredden end i Dybden. Det er muligt, skjönt jeg seer ingen bestemt Grund hertil; men Forholdet kan ikke have været $2\frac{1}{2} : 1$. Phidias kan ikke have gjort en saa reliefagtig Composition til en fritstaaende Statue, især naar den ei engang skulde staae med Ryggen imod en Muur, men, som man med det Samme antager, midt i Cellen, omgivet af en Söilegang. Böttichers Formodning, at det skulde være et saakaldet Bema, er ovenfor gjendrevet.¹⁾ Det har aabenbart været et **Alter**. Vistnok fandtes Altrene i Almindelighed foran Templerne, og mange af dem havde en saadan Störrelse, at der slet ikke kunde være Tale om at indeslutte dem i Huse; men dette hindrer ikke, at der ogsaa kunde staae Altere inde i Templerne. Alteret er et nödvendigt Complement til Gudebilledet; man opreiser Gudernes Statuer for at vise dem Ære og Dyrkelse, og Bordet, hvorpaa man fremlægger de hellige Gaver, kan altsaa ikke undværes. Dets rette Plads er umiddelbart foran Gudebilledet, og mangfoldige Afbildninger paa antike Reliefer og Vaser anskueliggjøre os dette Forhold. Derfor hedder det ogsaa hos Vitruv, at Alteret altid skal være lavere end Gudebilledet, der staaer bag ved det.²⁾ Og dette er ingenlunde alene at forstaae om Altere udenfor Templerne. Det var ikke blot i Salomons Tempel, at Rögofferalteret havde sin Plads i det Hellige selv; det Samme fandt Sted i mangfoldige græske Templer. Jeg kunde i denne Henseende anföre et Par Afbildninger paa Mönter fra Caracallas Tid, hvor det brændende Alter ganske aabenbart staaer inde i Templet³⁾; men man kunde maaskee indvende, at ogsaa disse tilhøre Orienten, thi de ere slaaede i den syriske Stad Tripolis. Derimod vil Ingen kunne bortraisonnere den Kjendsgjerning, at der fandtes et Alter inde i Zeus-Templet i Olympia; Pausanias siger det med rene Ord⁴⁾, og han anförer det ikke som en Særegenhed; han kommer kun leilighedsviis til at nævne det som noget ganske Almindeligt. Et saadant Alter har upaatvivlelig dækket den Plads i Hekatompedos, hvor Marmorgulvet afbrydes af Sandste-

¹⁾ S. Side 200.

²⁾ Vitruv IV, 8: Aræ spectent ad orientem et semper inferiores sint collocatæ, quam simulacra, quæ fuerint in æde.

³⁾ Annales de l'Institut archéologique T. XIX (1847) Pl. C, n. 4 og 5.

⁴⁾ Pausan. V, 14, 5 (4): Θύουσι δὲ Ἐστία μὲν πρώτη, δευτέρῳ δὲ τῷ Ὀλυμπίῳ Αἰὶ ἰόντες ἐπὶ τὸν βωμὸν τὸν ἐντὸς τοῦ ναοῦ.

nen. Formen passer ganske dertil. Vi have mange smaa Altere tilbage fra Oldtiden, og finde endnu flere afbildede paa Monumenterne. Vi finde dem baade runde og firkantede, men den almindeligste Form er den rektangulære. Denne Form have næsten alle Altrene foran de pompeianske Templer, saasom foran Fortuna-Templet, Æskulap-Templet, det saakaldte Quirinus-Tempel og Venus-Templet.¹⁾ Denne Form, forudsættes ligefrem i de gamle Forfatteres Beskrivelser af Altere. Saaledes siger Diodor, hvor han omtaler det store Alter, Hiero den Anden opførte i Syrakus i Nærheden af Theatret, at det var en Stadie i Længden og havde en tilsvarende Höide og Bredde²⁾, og Pausanias taler i sin Beskrivelse af det store Alter i Olympia om den ene og den anden Side derpaa.³⁾

Det vilde ikke være underligt, om de Christnes Iver havde ödelagt alle de opmurede Altere, der fandtes i disse Lande, og om Parthenon paa Grund af Gulvets særegne Beskaffenhed var det eneste Tempel, der havde opbevaret Spor af Alteret. Og dog vilde maaskee endnu eet og andet lignende Exempel kunne findes. Paa Öen Korkyra, i Nærheden af den nuværende Landsby Cadacchio, findes Ruiner af et interessant gammelt Tempel. Ogsaa der finder man paatværs for Indgangen og i en Afstand af over 15 engl. Fod fra Bagvæggen en opmuret Forhöining, 15' 4" 5" lang, 8' 1" 2" bred⁴⁾. Railton antog det ligesom de første Opdagere for et Alter, og Lunzi, der havde nogen Tvivl i denne Henseende, mener kun, at det ikke blot har været et Alter.⁵⁾ Om en dobbelt Bestemmelse kan der sikkert aldrig være Tale; har det været et Alter, har det ikke været Andet. Den ene af de Grunde, han anförer, Tværmuren midt i Bygningen, har en reent constructiv Bestemmelse; det er en Bindemur imellem de to lange Sider; den anden, at der förer en underjordisk Kanal dertil, maa jeg lade staae ved sit Værd, da jeg ikke selv har været paa Stedet, og Railtons Afbildninger ikke angive nogen saadan Kanal. Jeg vil altsaa indtil Videre antage, at det har været et Alter foran Gudebilledet, og at vi her have et Exempel, der ganske svarer til det Alter i Hekatompodos, som man saa nödig vil troe paa.

Marmorgulvet i Parthenon viser Spor af et Broncegitter baade foran og bagved Alterets Plads⁶⁾. I Nemesis-Templet i Rhamnus, hvor Gulvet er forstyrret paa en eneste

1) S. Overbeck, Pompeii S. 78, 80, 83, 85.

2) Diodor XVI, 83: τὸ μὲν μῆκος ὡν σταδίου, τὸ δὲ ὕψος καὶ πλάτος ἔχων τοῦτω κατὰ λόγον.

3) Pausan. V, 13, 5 (10): Ἀναβαθμοὶ δὲ ἐς μὲν τὴν πρόθυρον ἀνάγουσιν ἐξ ἑκατέρας τῆς πλευρᾶς λίθων πεποιημένοι. Han angiver kort i Forveien Alterets Omkreds til 125 Fod; man kan tænke sig, at det har været 42 F. langt og 21 F. bredt; dette vil udgjöre 126 F.

4) S. Antiquities of Athens etc. by Cockerell, Kinnard, Donaldson, Jenkins and Railton, Chapter IX, Pl. 4 og 8.

5) S. den tydske Oversættelse af K. Wagner S. 286: Die Beschaffenheit des Gebäudes in der Mitte der Cella, die Abtheilung desselben, der dazu führende unterirdische Kanal, und die grosse Genauigkeit, womit beide ausgeführt sind — Alles lässt vermuthen, dass jenes Gebäude in der Mitte, nicht blos zu einem Opferaltar bestimmt gewesen sei.

6) S. Penrose, Principles of Athenian Architecture Pl. 4.

Marmorflise nær, viser denne Spor af et Bronze-gitter, der paa samme Maade synes at have omgivet en firkantet Gjenstand midt i Cellen¹⁾. Efter hvad der ovenfor er anført, er det klart, at dette ikke kan have været Nemesis' Statue, men vel hendes Alter.

Men, har der været et Alter inde i Templet, er dermed ogsaa Spørgsmaalet om Tagbedækningen afgjort. Jeg vil gjerne troe, at det ikke var blodige Offere, men kun Røgelse, der bragtes Gudinden paa dette Alter; men Røgen maatte dog have en Udgang, hvis ikke alle de omgivende Gjenstande skulde blive sværtede af den. Et Alter kan kun staae under aaben Himmel, og Templet har altsaa været hypæthralt. Det Samme følger ogsaa af hele Templets Construction; det var umuligt at oplyse Cellen paa nogen anden Maade.²⁾ Hverken Parthenon eller noget andet græsk Tempel har haft Vinduer paa Siderne. De mindre Templer have modtaget deres Lys forfra, igjennem Dörren og igjennem Gittere eller Vinduer ved Siden af denne, saaledes som vi see i Nike-Apteros' Tempel og i Pinakotheket i Propylæerne; men de større Templer, hvor Cellen har haft en betydelig Dybde, maae have været oplyste ovenfra. Dette har sikkert været Tilfældet i alle de Templer, der have Söiler inde i Cellen³⁾; hvor disse staae saa nær ved Muren, som i Templet ved Phigalia og i Jupitertemplet i Pompeii, kan det ikke have været deres Bestemmelse at støtte Loftsbjælkerne. Det har endnu sikkrere været Tilfældet, hvor der var et övre Söile-Gallerie eller andet Stokværk, saaledes som vi ovenfor have seet, at der var i Parthenon⁴⁾; man har med Rette bemærket, at det övre Gallerie vilde blive ganske mørkt, hvis det ikke fik Lys fra oven. De nyere Forfattere pleie at kalde alle disse Templer, som fik Lys fra oven, hypæthrale. Benævnelsen er laant fra Vitruv, der rigtignok bruger dette Ord i en mere indskrænket Betydning⁵⁾, nemlig om de allerstørste græske Templer, saasom Olympieet i Athen, Didymæet ved Milet, Solens Tempel ved Baalbek. Men de nyere Forfatteres Udvidelse af Ordets Betydning synes aldeles berettiget, thi i Sagen selv er der kun saare liden Forskjel. Naar en saadan Bygning skal oplyses ovenfra, er der nemlig kun to Tilfælde mulige; enten maa der være en Aabning midt i Taget, eller der maa föres en Væg op over de överste Söiler med Vinduer, hvorigjennem Lyset kan falde ned. Dette sidste Motiv var ikke ukjendt i Oldtiden. Det er paa en saadan Maade, at de store Söilehaller i Ægypten oplyses.⁶⁾ Grækerne optoge

1) S. Unedited Antiquities of Attica, publ. by the Soc. of Dilettanti, Ch. VI, Pl. 1.

2) Smlg. ovfr. S. 220.

3) Naturligviis med Undtagelse af de enkelte, der efter gammel religiös Vedtægt kun oplystes ved konstig Lys, som Athena Polias' Tempel; s. Dansk Maanedskrift 3die Bind, S. 218.

4) S. ovfr. S. 222.

5) S. mit Program de Parthenone p. 18 ff.

6) S. den store Halle i Karnak, Description de l'Égypte III, Pl. 21, og i Osymandyas' Pallads, smstds. II, Pl. 27—29.

det i de saakaldte ægyptiske Sale (Oeci Ægyptii) og i deres Basiliker¹⁾, men ikke i deres Templer. Enhver, der læser Vitruv igjennem, vil indrømme, at der ikke er Spor af Sligt i hans Fremstilling af Tempelbygningen, men at det fremtræder som noget heelt Nyt ved disse store og pragtfulde Bygninger for den offentlige Samfærsel og den private Selskabelighed; og hvem kan overhovedet tvivle om, at der var en himmelvid Forskjel imellem et Tempel og en Basilika? Og dog er det i den nyeste Tid blevet gjort gjældende i England, at det skulde være paa en saadan Maade, at de Gamles Templer bleve oplyste. Denne Paastand blev fremsat af den geniale Englænder Fergusson²⁾, og selv den sindige og grundige Penrose anbefaler hans Lösning af Opgaven som den meest antagelige³⁾. Fergussons Fremstilling er, som sædvanligt, original og interessant. Han opfører en Væg eller en Slags Attike over de överste Söiler, og gjennembryder denne med store Vinduer; men han sætter alligevel ikke et forskjelligt Tag over Midtskibet og over Sideskibene; han bibeholder den eensformige Tagflade, der sikkert nok angives ved de tvende Gavle, og fører de omtalte Vinduer i en skraa Retning op igjennem Taget. Med andre Ord, det er en maskeret Basilika: indvendig Basilika, udvendig Tempel. Noget Saadant have Hellenerne aldrig gjort; det stemmer lige saa lidet med Historiens Vidnesbyrd, som med Konstens og Smagens Fordringer. Jeg vil tilföie, at hvis Parthenon havde været indrettet paa en saadan Maade, kunde det ikke falde de Christne ind at underkaste den en fuldstændig Ombygning, inden de benyttede den som Kirke; de kunde bruge den, som den var. Thi man maa ikke troe, at de græske Christne i hine Tider vare bange for at faae Lys ind i deres Kirker. De store Basiliker i Thessaloniki ere lige saa lyse som de italienske, og iblandt de förste Ting, man beundrede ved den nyopförte Sophia-Kirke, var det Hav af Lys, der strömmede ind i den.

Vi maae altsaa vende tilbage til den anden Udvei: Lyset er faldet ind fra en Aabning midt i Taget. Ved Apollotemplet i Delphi finde vi en saadan Aabning omtalt. Da Gallerne vilde angribe den hellige Stad, fortalte Præsterne, at Guden selv var kommen for at forsvare sin Stad; de havde seet ham fare ned i Templet igjennem det aabne Tag.⁴⁾ Det er en naturlig og barnlig Maade at bygge Huse paa, og man finder endnu paa mangt et afsides Sted her i Norden Rögstuer med Lys-Aabning eller Lyre (ljora) i Loftet. Paa en saadan Maade blev den raae, gammeldags Bygning paa Ocha-Bjerget⁵⁾ oplyst, og den romerske Architekturs herligste Mindesmærke, Agrippas Pantheon, oplyses endnu paa samme Viis.

1) S. Vitruv. VI, 3, 9; smlg. V, 1.

2) Fergusson, The true principles of beauty I, p. 387.

3) Penrose, Principles of Athenian Architecture p. 11.

4) Justin. XXIV, 8: Advenissé Deum, clamant, eumque se vidisse desilientem per culminis aperta fastigia.

5) S. Monumenti inediti dell' Instituto III, Pl. 37; s. ovfr. S. 201.

I begge Tilfælde finde vi midt i Loftet en lille Aabning, hvis Form er ligedannet med det hele Rums. Bötticher har meent, at Parthenon var oplyst ved en lignende mindre Aabning, Ὀπαιῶν, som han kalder den¹⁾; men denne lægger han ikke midt i Cellen, men allerforrest. Hans Restauration bliver derved hverken mere sandsynlig eller mere smagfuld end Fergussons, ja snarere mindre, da den mangler al Symmetrie. Her er ikke Spor af den Harmonie imellem det Hele og de enkelte Dele, som vi ere vante til at beundre i den helleniske Konsts Værker. Vi have ovenfor seet, hvorledes selv Gulvflisernes Størrelse var nøiagtig bestemt efter Forskjellen imellem Söiler og Anter: hvor skulde det da være muligt, at en saa vigtig Ting, som Lysaabningen i Taget, ikke skulde have udövet mindste Indflydelse paa Cellens övrige Architektur? hvor skulde det være muligt, at den forreste Trediedeel af et aldeles eensartet arkitektonisk Rum skulde være ubedækket, medens de bageste to Tredieele vare under Tag? Sandelig, en saadan Forskjel maatte have afspeilet sig ikke blot paa Gulvet, men ogsaa i Murene og Söilerne, der bare Taget. Vi behöve ei engang at beraabe os paa, hvad der tidligere er beviist om Alterets Plads; et eneste Blik paa Bygningen er tilstrækkeligt til at vise, at hele det midterste, fordybede Rum har været eet foroven, ligesom det er forneden, eller, med andre Ord, at det har været heelt under aaben Himmel. Tempelcellen er altsaa ikke at sammenligne med Agrippas Pantheon, eller med de ældgamle Huse med Lyrer i Loftet, men med de pragtfulde Atrier eller Cavædier, som vi kjende saa godt fra Pompeii og fra de etrusiske Grave, og som sikkert ligesaa fuldt fandtes i Hellas, og det formodentlig allerede fra Homers Dage; thi hans αἰθροῦσαι ere vel ikke Andet. I vort Klima vilde man kalde sligt et Rum en Gaard; Sydeuropas Beboere i Oldtiden kaldte det en Sal. Der pleiede man at modtage de Fremmede, der kom for at gjøre deres Opvartning eller aflægge Besög. Romernes Atrium har brede Sidegange og et lille aabent Rum i Midten; Grækerens bliver til en stor Peristyl, hvor man spadserer op og ned ad Gangene, der omgive den aabne Plads, saaledes som Kallias og hans Gjæster gjøre i Platos Protagoras. I Gudernes Templer beholdt man den aflange Form, man engang havde fundet hensigtsmæssig²⁾; men Söilegangene gaae ikke heelt rundt; de strække sig kun langs med de to lange Sider, henimod Gudens Statue, der forbeholder sig selv den inderste Plads lige over for Indgangen.

Man har indvendt, at en saadan Aabning ogsaa maatte være synlig i Tagets ydre Form, men at der i alle de Afbildninger, vi have af antike Templer, paa Mönter, Relieffer, Vægmalier, ikke findes Spor af noget saadant Indsnit. Men kan man da i den Grad

¹⁾ S. Tektonik Pl. 22

²⁾ S. ovfr. S. 201.

miskjende disse Afbildningers Natur, at man kan lægge den mindste Vægt herpaa? Er man i Stand til at eftervise en eneste blot nogenlunde fuldstændig Afbildning af nogen antik Bygning paa disse Monumenter? Eller tilsigtede de Kunstnere, der have udført dem, overhovedet Andet, end en flygtig Antydning af Stedet eller Gjenstanden? Intet er mere falsk, end at betragte disse løse Skidser som udførte Architekturmalier. Der gjøres ogsaa en anden Indvending, nemlig, hvorledes det gik an at have dette Rum aabent, hvordan Veirliget end var, og hvorledes man kunde forhindre Tyve fra at snige sig ned i Templet om Natten. Den sidste Frygt har rigtignok Intet at betyde, thi der behøves store Forberedelser for at krybe op paa Taget af en saa stor Bygning som Parthenon. Større Fare synes Veirligets Indflydelse at medføre; men ogsaa denne har i et saa gunstigt Klima saare Lidet at betyde. Vi maae i denne Henseende spørge: Hvorledes har man sig ad i private Huse, hvor der fandtes lignende aabne Söilegange? Romerske Jurister omtale, at man undertiden brugte at sætte Blytage over dem; men det har kun været hist og her, at saadanne fandtes, thi de betragtedes som Lösöre, og regnedes ikke med til de nagelfaste Sager¹⁾ (ligesom dobbelte Vinduer hos os). De kunde aabenbart ogsaa kun findes i de saakaldte Atria displuviata²⁾; hvor Vandet havde Fald indadtil, var intet saadant Lukke muligt. Der kunde man kun hjælpe sig ved at hænge Tæpper imellem Söilerne. Saadanne Tæpper omtales ogsaa i Templerne. Antiochos Epiphanes havde skjænket et pragtfuldt Purpurtæppe med indvævede Figurer af assyrisk Arbeide til Zeus-Templet i Olympia, for at bevare det chryselephantine Billede for Stöv og Smuds, og Pausanias omtaler i Anledning af dette et lignende Forhæng i Artemisiet i Ephesos.³⁾ Det har aabenbart ikke været noget Almindeligt, siden han søger tilsvarende Exempler, og det har vist heller ikke ligget i Bygmesterens oprindelige Plan, men skyldes først de senere Tidens Erfaring og Omhu for at bevare Konstværkerne. Vi vide ikke, om der har været noget saadant Forhæng foran Statuen i Parthenon; men det er ganske sikkert en Vildfarelse, naar man har tænkt sig den panathenæiske Peplos som et saadant Forhæng (*παραπέτασμα*).⁴⁾ Denne Peplos var uden Tvivl en Kaabe til at beklæde det himmelfaldne Billede af Athena-

1) Javolenus i Dig. I., 16, 242, § 2: plumbum, quod tegulis poneretur, ædificii esse, ait Labeo; sed id, quod hypæthri tegendi causa poneretur, contra esse.

2) Man har meent at finde Spor af en lignende Fremgangsmaade i Grækenland, nemlig i de paa Rhenæa fundne Graymonumenter, der ere dannede som et Huus med Tag paa; s. Kinnard i Antichities of Athens, ch. II, Pl. IV, n. 16—18; men den Afbrydelse af Tagskraanningen, der findes, er ikke et bevægeligt Tag; saa maatte det falde skraat af til begge Sider; det er en firkantet Blok med Huller til at sætte Statuer eller Buster i; s. Ross, Archæolog. Aufsätze I, S. 66.

3) Pausan. V, 12, 2 (4).

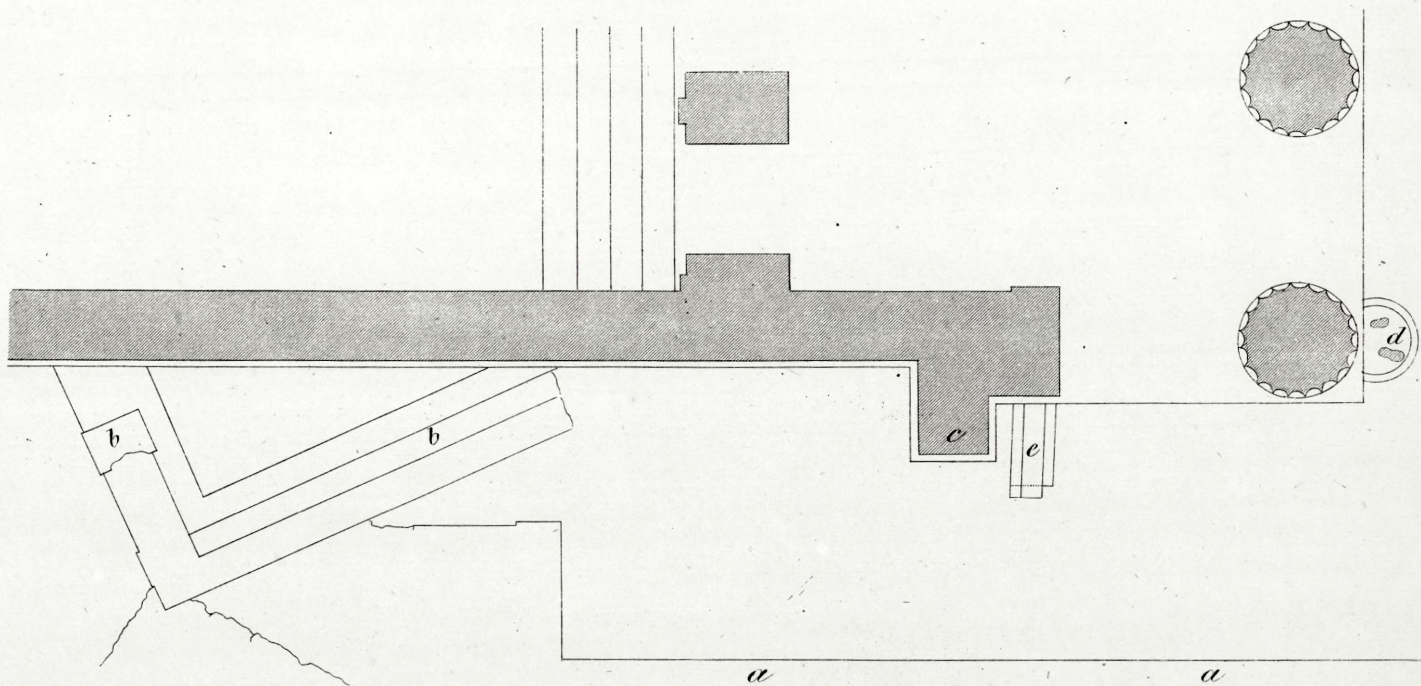
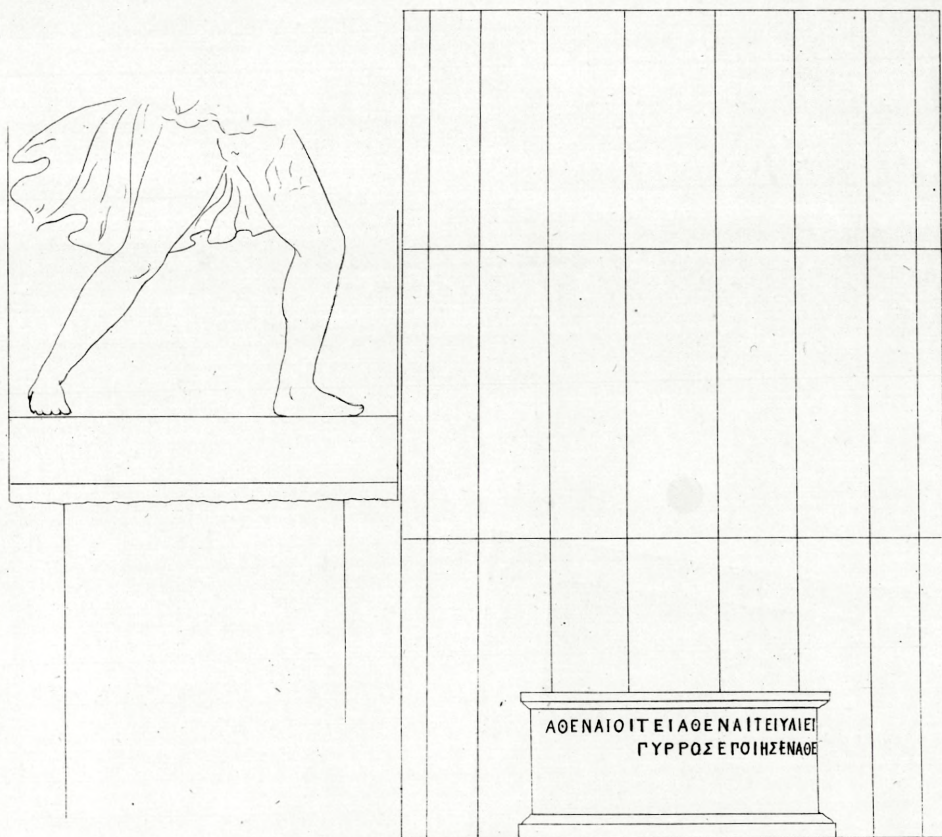
4) Leake, Topography of Athens p 569. Bötticher.

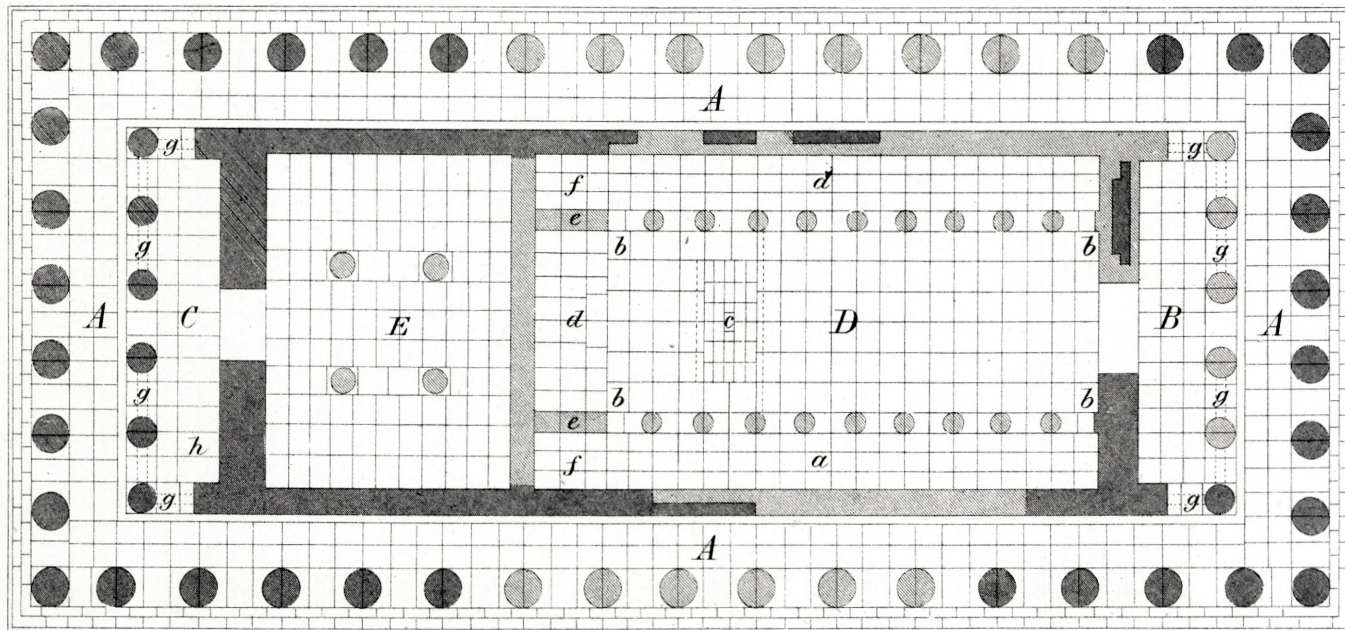
Polias med, og den hidrører vist fra meget ældre Tider, end Phidias' Statue og det Tempel, hvormed vi her beskæftige os.

Var saaledes det gamle Hekatompedos for en stor Deel under aaben Himmel, er det klart, at det maatte undergaae en fuldstændig Ombygning, naar det skulde bruges til en christelig Kirke. Det var ikke nok at bryde en Dør i den vestlige Væg, og at opføre en Chornische eller Apsis imod Öst istedetfor den gamle Hovedindgang, ved hvilken Leilighed en stor Deel af Muren imellem Pronaos og Hekatompedos blev nedrevet; men der stod en større Opgave tilbage, nemlig at lægge et Loft over det aabne Midtskib. Vi have allerede gjort opmærksom paa, at Kirken derved blev ganske mørk, og man maatte böde derpaa ved at bryde en Vinduesaabning imod Öst over Kirkens Apsis, en Forholdsregel, hvorved hele Midten af den östlige Gavl blev ödelagt. Det var en Selvfølge, at det hedenske Alter maatte borttages, ligesom Gudebilledet og dets Fodstykke, og der var heller ingen Grund til at bibeholde de to Sidevægge, som vi have antaget sprang frem paa begge Sider af det og afsluttede de to Söilerader. Den græske Kirketjeneste stillede endnu een Fordring. Mænd og Kvinder vare under Gudstjenesten aldeles adskilte; Mændenes Plads var paa Gulvet, Kvindernes i det övre Gallerie. Dette danner i alle de græske Kirker een sammenhængende Omgang, der omgiver hele Kirken paa Chornischen nær. Saaledes maatte ogsaa her de to adskilte Gallerier paa Nord- og Sydsiden sættes i Forbindelse med hinanden. Derfor tilföiede man den vestlige Söilerække, 4 Söiler forneden og 5 foroven, som vi ovenfor have omtalt. Dersom en Bygmester i vore Dage havde faaet den Opgave at omdanne Hekatompedos paa en saadan Maade, havde han bestræbt sig for at bibeholde saa Meget som muligt af det Oprindelige, og udføre alt 'det Nye i samme Stiil som det Gamle; han havde ladet hugge doriske Söiler af pentelisk Marmor efter de gamles Mönster. Men det 7de Aarhundredes Bygmestere have ikke baaret sig saaledes ad. At de ikke have havt saa stor Ærefrygt for Iktinos' Mesterværk, som vi vilde forlange, viser allerede den barbariske Ödelæggelse af den östlige Gavl. Her see vi, at de istedetfor at lade gjøre 9 nye doriske Söiler have foretrukket at tage alle de gamle bort, og erstatte dem ved lutter byzantisk-korinthiske. Hvad kan have bevæget dem dertil? I det første Aarhundrede efter Christus havde Modens Fordringer været tilstrækkelige til at foraarsage en saadan Forandring; men i en fattig Tid, hvor man pleiede at laane Söiler o. s. v. fra ældre Bygninger til Opførelsen af de nye, har dette Hensyn i ethvert Tilfælde været underordnet. Det egentlig Bestemmende maa have været ikke Smagen, men praktiske Vanskeligheder under Udförelsen. Vi have ovenfor seet, at alle Söilerne maatte rykkes omtrent en Fod imod Vest for at svare til den ny tilföiede vestlige Söilerække. Derved var det givet, at hele Bygningen maatte rives ned, og saa var det vistnok meget lettere at hente alle de 45 Söiler, man behövede, fra en eller anden forfalden Stoa, end at faae udfört 9 nye,

der kunde svare til de gamle, og desuden flytte de gamle, der ei engang bestode af een Steen, men af flere Cylindre, som vare sammenföiede med den störste Nöiagtighed, slebne paa hinanden og bagefter riflede. Man behöver blot at see paa de Söiler af Parthenon, som man i den allernyeste Tid har prøvet paa at gjenopreise, for at overbevise sig om, hvor vanskelig denne Opgave var. Det er en stor Forandring, det gamle Tempel har undergaaet, men selve Störrelsen af denne Forandring kan tjene som et nyt Beviis paa, hvor stor en Forskjel der har været imellem det hedenske Tempels og den christelige Kirkes hele Indretning, en Forskjel, der efter det ovenfor Udviklede omtrent kan sammenlignes med Forskjellen imellem et pompeiansk Atrium og en moderne Concertsal.

Parthenon.

5 10 20 Metres